

HAZAI IRODALOM.

Historia Apollonii Regis Tyri e codice Parisino 4955. edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posonii et Lipsiae MDCCCLXXXVIII. Stampfel 8 r. 90 l. Ára 90 kr.

A latin irodalom legkésőbb korából, úgy látszik a Kr. u. hatodik századból egy „regény” maradt ránk — a regény szót itt nem modern értelemben vesszük — mely több tekintetből kiváló figyelemre méltó. Nem mintha akár tartalma, akár előadása megfelelné magasabb æsthetikai követelményeknek. Tartalmára nézve mint a legtöbb ókori (görög) regény különféle kalandoknak ügyetlen conglomeratuma — elmondja, hogy hóse, Apollonius, Tyros királya, hogyan nyeri el Archestrates kyrenei király leányának kezét, hogyan veszíti el aztán és nyeri vissza feleségét és leányát — előadása pedig lehetőleg ügyefogyott. De egyrészt mint egy most már elveszett, valószínűleg harmadik századbéli görög eredetinek fordítása, illetőleg a mű compositióját is lényegesen megváltoztató átdolgozása (l. Erwin Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. 1876. p. 408. sk.), másrészt mint a középkor legelterjedtebb népkönyveinek egyike sokat foglalkoztatta az irodalomtörténészeket, míg nyelvezete a vulgaris latinságot kutató tudósoknak szolgáltatott bő anyagot.

Nagyban gátolta azonban mindkét rendbeli kutatók búvárlatait azon körülmény, hogy ezen regény szövege, melynek Haupt több mint száz kéziratát ismerte, több egymástól alig hihető mértékben eltérő recensióban maradt ránk, mely kéziratok közül a régibb kiadások (az ed. princeps 1471 tájáról, ed. M. Velsler 1595, ed. Lapaume 1856) épen a legrosszabbakra voltak alapítva, és a legújabb, a Riese-féle (1871.) is csak részben szolgáltatott a kutatásnak biztos alapot. A Riese által felhasznált kéziratok közül ugyanis a legjobb, mely nála egymaga képviseli az általunk a következőkben *A'*-vel jelölt recensiót, a cod. Laurentianus pl. LXVI. num. 40. (*A*, saec. IX/X.) a regénynek alig egy harmadrészét tartalmazza (p. 1—14, 11; 42, 4—47, 16; 54, 7—60, 13. ed. Riese); a többi része *A'*-től is, egymástól is nagyon eltérő sokkal rosszabb két recensión alapul, első sorban a *B''*-vel jelölt recensión, melynek azonban csak legrosszabb képviselője a cod. Oxon. Coll. Magd. 50. (*B*, saec. XI) maradt ránk egészen, míg a jóval hibátlanabb cod. Voss. form. quadr. 113 (*b* saec. IX/X) jelű kéziratban csak p. 1—43, 17 ed. Riese, ezen recensio legjobb kéziratában pedig, a Tegernseei töredékben (*B*, saec. X), épen csak p. 22, 22—24, 7; 78, 21—31, 13; 48, 12—49, 22; 53, 21—58, 9 foglaltatik. Riese már most a regény szövegét az *A* kézirat szerint és ott, a hol ez hiányzik a *B''* recensio szerint

adja, melynek ellenőrzésére és kiegészítésére az egy cod. Sloanianus 1619 (*γ* saec. XI) által legjobban képviselt harmadik recensio szolgál, mely alapján az *A''* és *B''* recensiókból van contaminálva és a mellett még sajátos toldásokkal is bővelkedik.

Látható tehát, hogy a Riese-féle kiadás, mely különben előzőivel szemben nagy haladást tüntet fel, abban a nagy hátrányban szenved, hogy nem egyöntetű, hogy különböző részeiben különböző egészen heterogen természetű recensiókra van fektetve.

Ily körülmények közt valódi szerencsének mondható oly kézirat felfedezése, mely az *A''* recensiót elejétől végig tartalmazza. E kézirat a párisi Bibliothèque Nationale-nak a XIV-ik század végéről való 4755-ik számú latin codex, mely Ring Mihály pozsonyi jogakadémiai tanárnak fenn kiírt kiadásában van először felhasználva.

Ring már régóta foglalkozik az Apollonius-regénnyel. 1874-ben Nemzeti Múzeumunk könyvtárában egy a werdeni kolostorból ide került Vergilius-codexben e regény XI-ik századbéli kéziratának töredékeit fedezte fel, melyeken a Riese-féle kiadás 36, 6—38, 2; 40, 16—65, 14 lapjai voltak olvashatók az *A''* recensio szövegében. Ezóta nem nyugodott. Összehasonlította, illetőleg lemásolta e mű bécsi, lipcsei, erfurti s egyéb németországi kézirateit, én az olaszországi és angolországi kéziratokat ismertettem meg vele mutatványokban és collatiókban, a párisi kéziratokból kérésre Omont Henrik volt szíves neki mutatványokat közölni, szóval néhány év lefolyása alatt szép apparatus criticust gyűjtött össze.

Ezen apparatusban leginkább a később Ring maga által lemásolt és már föntebb említett Cod. Par. 4955 (*P*) tünt ki. Ez egyedül tartalmazza az egész *A''* recensiót, melynek szövege a budapesti (werdeni) töredékben (*W*), a lipcsei egyetemi könyvtárnak 431-ik számú kéziratában (*L*, saec. XI) és a cod. Vat. 1984-ben (*V* saec. X) Ring véleménye szerint a *B''* recensióból vett olvasásokkal van interpolálva. Ezen és más értékes kéziratok alapján Ring az Apollonius-regénynek új kritikai kiadását szándékozott adni, melyben egymásután mind a három recensio szövege benn foglaltatott volna. Valóban kár, hogy súlyos betegsége nem engedte meg, hogy e nagyszabású tervét megvalósítsa, és még szerencsének mondható, hogy legalább az *A''* recensio szövegét tehette közzé. E kiadás az Apollonius-regény kritikájára és a késő latin-ságra vonatkozó tudományos buvárlatok szempontjából korszakalkotónak mondható, a mennyiben benne van először közölve a szöveg azon recensiója, mely az e műre irányuló mindennemű kutatásoknak biztos alapját kell hogy képezze. Nagy kár azonban, hogy ezen több évi szünet után igen kedvezőtlen körülmények között sajtó alá rendezett kiadás több tekintetben fogyatékos, a mint az a következő rövid észrevételekből

is kitűnik; többet a berlini «Wochenschrift für classische Philologie»-ben fogok közölni.

Külsőségek közül felemlítem, hogy a *commentarius criticus* nem a szöveg alatt, hanem a könyv végén van elhelyezve és hogy az egymásra vonatkozó számok a szövegben és a jegyzetekben igen gyakran nem vágnak össze, továbbá, hogy a szöveg csak úgy hemzseg értelemzavaró sajtóhibáktól. Inkább a dolog meritumát illeti már az a tapasztalatom, hogy az *A* codexnek Ring által közölt collatiója nem egészen megbízható; positiv hibás adat ugyan nagyon kevés van benne, de több, igaz hogy nem épen lényeges, olvasás nincsen benne felemlítve, és az sincs helyén, hogy Riesenek e codexről való hibás adatai nincsenek mindenütt mint olyanok feltüntetve. Nem helyeselhetem továbbá azt a módot, a hogyan Ring collatióit közli. A meddig *A* fennmaradt, *P*-ből még a legapróbb orthographiai eltéréseket is közli (hogy pl. a gen. sing.-ban *e*-t ad *ae* helyett), ellenben az *A*-ban hiányzó fejezetek egy részében (miért épen csak egy részében?); a 12-ik fejezettől a 24-ikig «*codicis P medicoria vitia vocabulaque prave scripta*» fel nem említette, pedig e részben Ring meggyőződése szerint *P* az *A*'' recensio egyedüli képviselője. Ezen részekben egyáltalában kívánatos lett volna, ha Ring minden egyes esetben megmondotta volna, hogy minek alapján tér el a *P* codex olvasásától; a hogy a dolgok most állnak, számtalan esetben nem tudjuk, az *LVIW* kéziratok egyikének alapján tette-e ezt, vagy pedig coniecturán alapul-e a szövegben álló olvasás.

A főkérdés különben az, hogy mily elvek szerint állapította meg Ring az *A*'' recensio szövegét? Már kiadásának címéből kitűnik, hogy a *P* kéziratot vette alapul és ezt helyesen tette, mert ez az *A*'' recensio egyedüli teljes képviselője. Úgy hiszem azonban, hogy e mellett a többi jó kéziratot nagyobb figyelemre kellett volna méltatni. Ez kivált *A*-ra nézve áll, mely kéziratról Ring is azt vallja, hogy az *A*'' recensio *tizta*, nem interpolált képviselője és a mely a nálánál négyszáz évvel fiatalabb *P*-vel legalább is egyenértékű. Azon esetekben tehát, melyekben *A* a másik két recensióval egyezik *P* ellenére vagy olvasása belső okoknál fogva tetszetősebb, ezt kell a szövegbe felvenni. Így pl. p. 3. ut. sor: «*Florem virginitatis eripuit*» *P* és Ring, «*nodum virg. er.*» *A* és a többi codex, helyesen, v. ö. p. 42, 7 tu eripe nodum virginitatis eius, — p. 39, 10 arripiam (olv. *eripiam* Riese kézírataival) nodum virginitatis eius. — P. 4, 20 mortis remedium mihi placet *AB'*, mortis remedium placet *P* Ring. — Et dum (cum *bβ*) aliud non invenisset *Abβ*, cumque nihil aliud invenisset *P* és Ring. — P. 9, 6 qua de causa *P* és Ring, qua ex causa *A*; ugyanaz az olvasás p. 10, 4 (Ringnél is); stb. stb. — Kényesebb a dolog, hol *A* hiányzik és *LVIW* egyezik *P*-vel szemben a második vagy harmadik osztálylyal. Ilyen esetekben ugyanis az egyezést azon körül-

ménynek lehetne tulajdonítani, hogy *LVW*-be ama másik osztály olvasása interpolatio útján került, melytől *P* ment maradt. A következő és egy néhány más esetben mindamellett belső okoknál fogva jobb szerettem volna, ha Ring az *LVW* olvasását vette volna fel a szövegbe: *P. 50, 13* rogavit *P*, rogavit abscedere *Ring*, rogavit me ut abscederem (—erer *W*) *LW*, helyesen; Riese kézírataiban is «rogavit ut discederem» áll. — *P. 58, 21. 22* egy feliraton: «universus populus militinensium hominum amorem» *LW*, mely olvasásban «u. p. mitylenensium ob nimium amorem» rejlik; *Militinensium* hiányzik *P*-ben és kihagyta Ring, kétségkívül azért, mert $\beta\gamma$ -ben mindig *Militene* áll *Mitylene* helyett és így valószínű, hogy a *milit.* szó *LW*-ben a *B'* recensióból van interpolálva. Minthogy azonban nyilvános feliratokban ki szokták tenni azon város nevét, mely a feliratot készítette (v. ö. p. 38, 17 és 44, 24 civis Tarsi, — p. 11, 17 Tarsia civitas) valószínűnek tartom, hogy *P*-ben csak tévedésből esett ki a *Mitylenensium* szó; nincs-e *LVW*-ben más helyeken is *Militene* *P* *Mitylene*-je helyett, a Ring gyér selecta varietasából nem tűnik ki. — *P. 59, 15. 16* «Erat enim effigie satis decora et omni castitatis amore assueta, ut nulla tam grata esset Dianæ nisi ipsa.» Így Ring *P*-vel, kivéve hogy *omni*-t ír *P omnium*-ja helyett (hominum *LW*). A többi kéziratok főbb eltérései: *adsueta et nullam tam grata esset diana aptam habebant nisi ipsam W*, *nullam tam gratam esse diana aperta habebant nisi ipsa V*, *nullam diana tam gratam haberet ut ipsam L*. Riese kézírataiban ($\beta\gamma$) így: «erat enim effigie decora et ob nimium castitatis amorem asserebant (így γ , efferebant β) omnes nullam esse tam gratam Dianæ». Hasonló valami állhatott eredetileg az *A'* recensióban is. E mellett szól első sorban az *omnium* (hominum) olvasás, melyet nem kellett volna Ringnek az úgy is rossz értelmet adó *omni*-ba átváltoztatni, mert nyilván a $\beta\gamma$ -ben hagyományozott *ob nimium*-ból van elrontva; csak az ímént láttuk, hogy p. 58, 22 is *P ob nimium*-ja *LW*-ben *hominum*-má romlott. Ha már most *ob nimium* az eredeti olvasás, akkor $\beta\gamma$ -vel *amorem*-et is kell írni és *assueta ut* helyébe is a $\beta\gamma$ *asserebatur*-ja kell hogy lépjen, és ez ellen még a palaeographusnak sem lehet kifogása. Az acc. c. inf., mely *asserebatur*-tól függ, *VW* és $\beta\gamma$ olvasásai után ítélve, a következő lehetett: «nullam tam gratam esse Dianæ nisi ipsam». Az az *aperta* (*apta*m) *habebant*, mely *VW*-ben *nisi ipsam* előtt áll, alighanem az *assueta ut* fölébe javításul írt *asserebatur* (*asserebant*?) szóból keletkezett, mely később romlott alakban rossz helyre került a szövegbe. Az *L* codex e helyen interpolálva, illetőleg önkényesen javítva van. — *P. 61, 1—3* «Iterum cum redivi, ut involverer luctu, post matris atque filiæ mortem cupienti exitum, vitam mihi reddidisti.» Így Ring *P*-vel, csakhogy *iterum* — *luctu* nem bír helyes értelemmel. Riese $\beta\gamma$ -vel e helyet így adja: «Et dum redivivo luctu involverer, mori cupi-

enti filiam meam reddidisti». V. ö. evvel *VW* olvasását (*L*-ben mi áll, nem tudjuk még): «Et (quos *V*) cum redivivo luctu (redivos luctus *V*) iterum post matris atque filie (*filie* hiányzik *W*-ben) involvere (volvere *W*) mortem cupienti (cupientem me *W*) exitum (tunc *V*) reddidissim (reddit mihi letitia *V*)». Ezek alapján az *A''* recensiót következőképen rekonstruálok: «Et cum redivivo luctu iterum post matris atque filie involverer mortem, cupienti exitum filiam mihi reddidisti».

Azt hiszem továbbá, hogy Ring kelleténél ritkábban használta fel a második és harmadik recensio szövegét az *A''* recensio javítására. Csak a legeclatansabb két esetre akarok itt hivatkozni ezen állításom igazolására. Apollonius leányát Tharsiat nem sokkal születése után egy Lycoris nevű dajkára bízta és azután elment utazni. Ez a Lycoris sokáig nem említette a lánynak nemes származását és csak halálos ágyán avatta be annak titkaiba. Ezen nyilatkozata után Tharsia így szól Lycorishoz: «Cara nutrix, testor deum, quodsi fortasse aliqui casus mihi evenissent antequam hæc mihi referres, ego nescissem stirpem nativitatís meæ». Ez nyilván félszeg beszéd. Tharsia okvetetlenül némileg szemrehányásképen kellett hogy Lycorinak mondja, hogy ha véletlenül rögtön utólrte volna a halál, mielőtt titkát elárulta volna, ő (*Tharsia*) nem tudta volna meg származását. Ezt a gondolatot fejezik ki a Riese kéziratai: «*si prius senectæ tuæ naturaliter accidisset quam hæc mihi referres, ego originem natalium meorum nescissem*». A fennebb idézett helyen tehát az első *mihi* helyett *tibi*-t kell írni. — A másik hely az, mikor Tharsia Apolloniusnak, a ki szerencsésen megfejtette több fogas talányát, «*inflammata prudentia quaestionum*» újabb talányokat ad fel. Így *P* és Ring. Riese kéziratainak felfogása szerint Tharsia ezt «*inflammata prudentia solutionum*» tette, és ez inkább érthető is.

Volnának még egyéb észrevételeim is, pl. az, hogy Ring az ide vágó újabb irodalomra nem volt elég tekintettel és hogy számos egyéb helyen is hibás olvasást vett fel a szövegbe, — nagyjában azonban kiadásának jellemzésére csak ismételhetem fennebbi nyilatkozatomat, hogy kiadása, melyben először van a szöveg *A''* recensiója egész terjedelmében közölve, a mű első igazán hasznavehető kiadása, mely hivatva van kritikusoknak és nyelvészeknek kutatásaik számára biztos alapul szolgálni. Mennyit nyert a szöveg a párisi kézirat felhasználása által, mutatja egy pillanat a Riese által rosszabb kéziratok alapján kiadott részletekre, melyek az egész műnek több mint kétharmadát teszik ki; és hogy mennyit tanulhatni belőle a regény szerzője vagy átdolgozója elbeszélési módját és a későbbkori latin nyelvszokást illetőleg, megtudjuk, ha e kiadás alapján tanulmányozzuk át Thielmann becses értékelését (Über Sprache und Kritik des lat. Apollonius-Romanes, Speier 1881), kinek állításait majd megerősíti, majd megczáfolja.

Azon nagy érdem mellett, melyet Ring az Apollonius Tyrius párisi kéziratának közzététele és szövegének a legtöbb esetben kitünő coniecturák által való emendálása által szerzett magának, a dolgozat ellen módszer tekintetében felhozható kifogások alig jönnek számba, és a mint én ismerem a szerzőt, a bírálónak még ezeket sem lett volna alkalma felhozni, ha Ring dolgozatát kedvezőbb körülmények között rendezhette volna sajtó alá.

DR. ÁBEL JENŐ.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Nyelvtana az egyes osztályok tananyagának megjelölésével a gymnasium mindenik osztálya számára. Fordította és a magyar iskolákhoz alkalmazta *Székelly Ferencz.* Budapest, Franklin-Társulat. 1887. XI és 260 lap. Ára 1 frt 80 kr.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Gyakorlókönyve az első osztály számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta *Székelly Ferencz.* Budapest, Franklin-Társulat. 1887. 8-r. VII és 176 l. Ára 1 frt.

Dr. Holzweiszig Latin Nyelvtana a fontosabb szabályoknak rövid és szabatos összefoglalása, a classicusokban előforduló sajátos latin kifejezéseknek alkalmas helyen való beiktatása, a stilisztikai sajátságoké a beszédrészek használatában való szerencsés egybeállításával, kiváltképen pedig az egyes osztályok tananyagának külön megjelölésével igazolja megjelenését.

Sokan fennakadhatnak azon, hogy minek jelölte ki Holzweiszig ezen nyelvtanában az egyes osztályok tananyagát, s tán még többen azon, hogy ezen nyelvtanban a tananyag feldolgozása hét, illetve mind a nyolcz osztályra van előírva, midőn a mi gymnasiumi utasításainkban az egyes osztályok tananyaga meg van határozva, és az is ki van mondva, hogy nálunk a nyelv- és mondattani részt a négy alsóbb osztályban már be kell fejezni.

En nem ítélem el a H. eljárását, sőt remélem, hogy a tapasztalás után nagyon alkalmasnak is bizonyul. A tanár jobban van kötve az egyes osztályokban kijelölt részekhez, nem járhat el kénye-kedve szerint a tananyag feldolgozásában; viszont a tanulók sem védekezhetnek a következő osztályokban azzal, hogy ezt vagy amazt nem tanulták. En tehát a tananyagnak ezen berendezését igen sikerültnek tartom. A mi pedig a tananyagnak 7—8 osztályra való felosztását illeti, igaz ugyan, hogy mi a III. és IV. osztályban elvégezzük az egész mondattant; de valljuk meg őszintén, hogy tanulóink nagy része az esetek, de főleg a módok használatában ingadozik az V. és VI-dik osztályban is; nem is szólva arról, hogy a mondatok összefüzése s az azokban alkalmazandó módok, idők, kötőszók, igenevek, határozók stb. érdemleges alkalmazása, még a legjobboknak is fejtörést okoz. — Ezen nyelvtan szerint is a tanulók a III. és IV-dik osztályban bevégezik az általánosabb és leggyak-

rabban előforduló szabályokat; a ritkábban előforduló és nehezebb nyelvsajátságok pedig a felsőbb osztályokra várnak, hol a fejlettebb gondolkodású ifjú könnyebben megérti. Különbösen is nincs a tanár kezéig annyira megkötve, hogy akkor, midőn olvasmányánál fogva czélszerűnek találja, a nagyobb betűkkel nyomtatott szabályoktól két-három sorral lejjebb is, — a kisebb betűkkel nyomottakból, mely a jövő évre van irányozva, — föl ne adhasson leczkét. Azután stilus-gyakorlatokra, milyeneket a felsőbb osztályokban fel szoktunk adni, gondolni sem lehet a mondattani szabályok ismétlése nélkül; tapasztalatom szerint a stilus-gyakorlatok fordítása közben a mondattant tüzetesen ismételtetni, jobban mondva újra tanítani kell; úgy látom pedig, hogy a tanulók a már egyszer bevégzett tananyaggal, habár nem tudják is, fölületesen bánnak el, mert azon téves hitben vannak, hogy az ismétléseket csak átoltvasni kell, de jól megtanulni fölösleges.

Általánosságban nézetemben a fentebbiekben kifejezést adva, át-térek a részletekre.

Az egész könyv a mellett tanúskodik, hogy szerző nagyon megfigyelte, hogy a tanítás menetében mik ütköznek nagyobb nehézségbe, s hogyan lehet azokat elhárítani.

A declinatiók szám szerint vannak elnevezve, de a törendszerre is kellő tekintet van véve. Tapasztalásom után helyesnek mondhatom, hogy a két- és egyvégű melléknevek fölé külön-külön föl van írva a nemi meghatározás; jónak tartom a középfokú melléknevek ragozásának bemutatását is, legalább ezeknél az egyes ablativus *e* végzetét láthatják a tanulók. Ilyféle látszólag keveset mondó, de a tájékozásra nézve igen fontos részeket éppen oly jelentékenynek tartom, mint mikor szerzőnk a 23. §-ban megjegyzi, hogy a III-dik névragozásnál a semlegesek többes számának ragja az egyszámú ablativus ragjával szoros kapcsolatban van, mert ha ez *i*-vel van, akkor a többessz. nom., acc. és vocativus *ia*-val képeztetik és a többessz. genitivus *ium*-mal; ezzel tehát nemcsak a seml. főnevek többes száma képzésének, hanem az idetartozó melléknevek ragozásának is — saját tapasztalatom után szólva — kitünő útmutatást nyújt; mit a Bartal-Malmosi vagy Schultz-Dávid-féle tankönyvekben hiában keresünk.

Az igék tárgyalásánál jól esett látnom az igék névi alakjainak csoportosítását és az álszenvedő igékre vonatkozó megjegyzéseket (92.); az igeidők képzését is röviden, de világosan adja a szerző; azonban jó lett volna, ha legalább az act. praes. indic. sing. első személyétől képezhető időkhöz, hol az egyes időbeli személyragok különféleként váltakozva járulnak a tőhöz, ezen változásokat feltüntető különálló, — az igeragozást bemutató és az eljárást feltüntető — mintát is adott volna. A perfectum *vi, ui* végzetének a *sum* — *esse* igének *fui* alakjával való szoros.

kapcsolatba hozását is szerencsés újításnak találom. A *conjugatio periphrastica* bemutatásánál főleg a *dus, da, dum* végű *part. fut. pass.* alkalmazása vonta magára figyelmemet, hol a személy dativusa a legtöbb tankönyvvel szemben, több alkalmas példával van feltüntetve. Az igék törzsalakjainak képzésére vonatkozó hangtani változások is alkalmas helyen vannak felvéve, mert közvetlen a *perf.* és *supinumot* rendhagyólag képező igék előtt állanak, és ezekből előismeretet merítenek a tanulók a nemsokára tanulandó görög nyelv hangtani viszonyaira.

Áttérve a mondatnra, mindjárt az első pontnál helyeslőleg kell nyilatkoznom, hol a szerző az általános alanyra vonatkozó eljárást alaposan bemutatja a tanulóknak. A melléknévi jelzőre is sok üdvös felvilágosítást ad. Amaz eljárást pedig, hogy a *gen. quantitativus* beolvastja a *gen. partitivus* keretébe, a melylyel egyszersmind tüzetesen foglalkozik, helyesnek és sikerültnek találom. Nem szólva az egyes esetek tárgyalásánál felhozott fontos megjegyzésekről (168., 171., 173., 177., 182., 187., 188., 191., 192. és 194-dik §§-ról), ki kell emelnem a latin *ablativus*nak három alapjelentésre való felosztását, hol a helyes csoportosítás- és *utbaigazítás*on kívül az *abl. instrumentine* szerencsés szerep jutott. Az *ablativus* tárgyalása közben a *phraseológiának* is bő teret nyit a szerző.

Áttérve az idők és módok alkalmazására, jól tette a szerző, hogy a *consecutio temporum*ra vonatkozó szabálynál rögtön megjegyzi, hogy ezen kalap alá általán a *coniunctivus*beli mellékmondatok igéi vonhatók; míg ezt a többi nyelvtanainkból csak úgy kitapogatni kell. A *moneo*, *censeo* és *concedo* igéknek a *persuadeo* igével szerkesztett mondatfűzésekkel kimutatott rokonságát is helyesen vette föl tankönyvébe a szerző. Szerencsés eljárásnak tartom, hogy az eset- és *iget*tan tárgyalásánál sok alkalmas szólásmódot sorol fel többnyire magyar *æquivalensökkel* vagy *tösgyökeres magyar fordításukkal* együtt.

Hátra van még, hogy a «Nyelvtan-stilisztikai sajtászerűségek a beszédrészek használatában» című rovat alatt felsorolt szabályok- és példákról szóljak. Annyi itt az *utbaigazítás*, a *classicusok*ban előforduló szebbnél-szebb kifejezéseknek helyes magyarságú fordítása, a latin nyelv kiválóbb sajtáságainak taglalása, hogy ezek elsajátításával, mint valami titkos kulccsal hozzáférhetünk a latin nyelv sajtáságainak értékesebb kincseihez is. Ezekhez hasonló *útbaigazításokat*, a *Latin stílus-gyakorlatokhoz* csatolt függeléken kívül adott nálunk is *Pirchala*, de ezek, jóllehet tisztelettel adózom hasznavehetőségökért, a *classicusokból* nem ölelnek föl annyit, mint *Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítása*.

Midőn ezen tankönyv életrevalóságát a fentiekben kimutatám,

legyen szabad szólnom azokról is, a melyek szerény véleményem szerint pótolni valók.

Nézetem szerint igen fontos, főleg a magyar tanulókra nézve, hogy a latin főnevek nemi szabályai minél könnyebben elsajátíthatók legyenek, és hasznosnak tartom, ha az általános szabályok ép úgy, mint a nemi eltérések jó rhythmussal és páros rímmel írt versekben foglalvák össze. De az ily versek, mint a 18. l. a. :

Főszabály.

«Er», «ir», «us» hímnemű,
Csak az «um» semlege s

csak fárasztják, de meg nem könnyítik a tanulók emlékező tehetségét.

A többi versek is keserves rhythmusban és rímben vannak írva.

Ezen versnél pedig 27. p. a. :

Az «io», «do», «go» végűek
S e szó: caro nőneműek;
Hímneműek: septemtrio,
margo, ordo, pugio!

megjegyzem, hogy az *io* nemcsak nőneműeket jelez; mert az *io* végű összerű névszók hímneműek; és kimaradtak a versből a *ligo*, *cardo* és *harpago* kivételesen hímnemű szók is.

A IV-dik declinatio többesz. *ubus* végű dat. és ablativusa tárgyalásánál az *artus*, *partus*, *portus* és *veru* szókat nem tudom a fordító véletlenségből vagy szándékosan hagyta-e ki.

A hiányos névragozásból nem tartottam volna fölöslegesnek felsorolni azon szavakat, melyek a többesszámban új jelentést kapnak, továbbá a heteroclitá- és heterogeneákat is.

Előnyére válnék tankönyvünknek, ha a szóképzéstant is tárgyalná. — A genetivusnak az «esse» igével való tárgyalásánál helyesnek találnám, ha a fordító megmondaná, hogy a személyes névmások genetivusa helyett miért kell a birtokos névmások semlegesét (*meum est stb.*) használni. — Az *oratio obliquá*nak tüzetesebb, hogy ne mondjam terjedelmesebb közlését is helyesnek találnám, mert ez nagyon nehezen megy a tanulók fejébe. — A *gerundium* alkalmazásánál czélszerűnek tartanám, ha a *gerundium* a magyar főnévi igenév felhasználásával tárgyalatnék, mert a magyar tárgyas főnévi igenév is éppen úgy, mint az ilyen latin *gerundium*, maga után vonzza a tárgyat: így a látszólagos genetivusok nyugétől megszabadulna a tanuló. — Szerettem volna, ha a fordító a magy. tud. akadémia által elfogadott helyesírásra nagyobb gondot fordított volna. A kiadó pedig szerfelett ügyeljen, hogy az egyes osztályok tananyaga mindenhol egyforma betűkkel legyen nyomva, mert nekem a *sum* ige hajlítása (39. l.), a *conjugatiók* mintaragozása (46—

55. l.), és a perf. és supinumot rendhagyólag képező egy pár ige nyomtatása egy kissé gyanúsnak tűnik föl.

Mindezek után Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítását, illetőleg áldolgozását hasznavehető tankönyvnek találom. Eltekintve attól, hogy szerző könyve a porosz gymnasiumokban már is nagy kelendőségnek örvend, — 53 porosz gymnasiumban azonnal elfogadtatott, — teljesen hiszem, hogy a mi gymnasiumainkban is jó sikerrel alkalmazható könyv lesz.

Nem kisebb elismerés illeti meg a Holzweiszig-Székely-féle latin olvasókönyvet.

Természetesen a mondatból indul ki, és oly ügyesen, hogy az első osztály latin nyelvi tananyagának nincs egyetlen egy szabálya sem, melyet alaposan be nem lehetne gyakoroltatni az alkalmas és bővöbőven felhozott mondatokkal. Még pedig a tapintatosan megválasztott egyes mondatok úgy következnek egymás után, hogy azok végeredményben lehetőleg összefüggő gyakorlatokat képezzenek. A mondatok kiindulnak az egyes- és többesszámú nominativus- és genitivusból, s ugyanezen számú accusativus- és dativusok után az ablativussal végződnek; végül, hogy az első declinatio teljesen fel legyen dolgozva, a csak a többesszám-ban használt névszókra egy sereg példa van felsorolva. Ezen példák ügyes szerkesztésén kívül meg kell jegyezmem, hogy a tanulók memoriája sincs megterhelve többnél több szó megtanulásával; mert az első declinatio-ra felhozott 158 mondat feldolgozásához a tanulóknak csak 61 szót kell megtanulniok, mely szóknak legnagyobb része tulajdonnév lévén, megjegyzésök semmi nehézségbe sem ütközik. Alkalmasnak tartom a példák-nak egyes leczkékhez alkalmazott csoportosítását is, melyekben hogy mire van fősúly fektetve, arra a példákban előforduló új alakoknak nagyobb betűkkel nyomtatott felülírásai figyelmeztetnek; így a tanuló, föl lévén híva figyelme a grammatikai új alakokra, azokat könnyen elsajátítja, és ezen felülíratok alapján összefoglaló áttekintést is szereshet az eddig tanultakról.

A könnyebbről a nehezebbre törekvő elv áthuzódik az egész könyvön. Az *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknevek egyeztetését az első declinatiohoz tartozó, vagyis nőnemű nevekkel kezdi meg, a mely declinatio példák alapján már be van gyakorolva; csak azután tér át a második declinatio hímnemű és semlegesnemű szavaival egyeztetendő melléknevekre; mindezeket pedig kezdi az alany és állítmány egyeztetésével, melyek legbensőbbben összefüggenek egymással, s csak azután tér át a melléknévi jelzőkre, példát hozva föl minden egyes esetre. Ezen példák között az *esse* és *habere* igékkel való mondat szerkesztésnek is bőven kijut a maguk szerepe. Végzi pedig az egyeztetést azzal, midőn a főnév is, meg a melléknév is más declinatiohoz tartozik. Ugyanitt «pöplus alta»

felülírásra vonatkozó példákra megjegyzem, hogy sem a Bartal-Malmosi, sem a Schulz-Dávid-féle olvasókönyvekben a fák és gyümölcsök nemi begyakorlására nincsenek ily alkalmas példák csoportosítva.

A harmadik declinatio feldolgozásánál is, mely a declinatiók között legnagyobb nehézségbe ütközik, ügyesen jár el a szerző.

Először adja a főszabály szerint végződésekre nézve a hím-, azután a nő- és semlegesnemű nevekre vonatkozó példákat, még pedig, hogy az *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknevek teljesen begyakoroltassanak, folyton ezen jelzőkkel látja el a névszókat. A harmadik névragozáshoz tartozó három-, két- és egyvégű melléknevek begyakorlására szolgáló példák után áttér azon főnevekre vonatkozó példákra, melyek a főbb nemi szabályoktól eltérnek; még pedig, hogy a nemi tulajdonság minél feltűnőbb legyen, a szemléltetés végett ezen főnevek folyton *us, a, um* és *er, a, um* végű melléknévi jelzőkkel vannak ellátva. — A negyedik declinációra szolgáló gyakorlatoknál azon elvet követi, a melyet a második declinaciónál alkalmazott, hogy először adja a hím- és semlegesnemű főnevekre vonatkozó példákat, és csak azután tér át a nőneműekre, mint a melyek kivételesen tartoznak ezen két declinációhoz. Az első és ötödik declinatio közötti nemi rokonság is fel van tüntetve, mert itt is először a nőnemű nevekkel vannak a példák szerkesztve és csak azután tér át a kivételesen idetartozó hímneműekre. — A declinatiók és melléknevek egyeztetésének begyakorlására szolgáló példáknál nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a szójegyzékben adott utasításon kívül a magyarról latinra való fordításnál az esetleg új azaz még elő nem fordult szók, vagy a magyar nyelvtől eltérő eset és szám alkalmazásának a szövegbe való igtatását is célszerűnek találom, mert a kis tanuló előkészülése ez által meg van könnyítve, s így biztosabban megtanulhatja az ismeretlen szókat is, mint a tanár szája vagy a szótár után többnyire helytelenül leírt följegyzés alapján. A melléknevek fokozására, a számnevekre, a névmásokra és a határozó-szókra szolgáló példákban a szerzőnek részletekig menő gondja volt, hogy az alakok kellő számmal előforduljanak és alkalmazási módjukkal a tanulók teljesen megismerkedjenek.

Az igeragozásra áttérve, szerzőnk is azon elvet követi, mely egyéb tankönyvekben is érvényesül, hogy a *sum, fui, esse* ige idők és módok szerint begyakoroltassék. Eltérést, még pedig előnyös eltérést, a többi latin olvasókönyvektől abban tapasztalok, hogy a *sum* ige indicativus és coniunctivus alakjaira felhozott alkalmas példák után azonnal áttér a *sum* fontosabb összetételeire is, melyek egyéb olvasókönyvekben az alapige után jóval később fordulnak elő. A példák is párbeszéd alakjában vannak szerkesztve, melyben a tanuló érdeklődésén kívül legtöbb alkalom kínálkozik a *sum* ige különféle idő- és módbeli alakjainak bemuta-

tására. Egyszersmind ezen alakokkal a szerzőnek tágabb mező nyílik meg, siet megragadni az alkalmat, hogy Liviusnak történelmi művéből Hannibal személyét, célját és polgártársai irigységét bemutassa. — Az igeajlítás rendszeres elsajátítására azon elvet követi a szerző, hogy az indicativus alakjait nyomban kövessék a coniunctivus megfelelő idő-alakjai; ugyanezen eljárás nyilvánul a cselekvő és szenvedő alakok begyakorlására felhozott példákban is. Alkalmasnak találtam az első, második és negyedik igeajlításhoz tartozó igék azon csoportosítását is, hogy a perfectum és supinum fő-alakjai *vi* — *tum* alakban vannak felsorolva; a mi által nemcsak a már begyakorlott *sum* ige perfectum alakjának — *fui, ui, vi* — végződése lebeg folyton a tanuló szeme előtt, de egyöntetűséget is lát a perfectumok alakítása között. Az egyöntetűség kedvéért helyesnek tartanám, ha a harmadik igeajlítást is a *cognosco* igére vonatkozó példákkal kezdené a szerző a *tribuo, solvo* és *lego* igék helyett. — Az igeragozás alakjainak bemutatásakor a párbeszédes olvasmányokon kívül Phædrus meséiből több szemelvényt ad a szerző. Ezek helyett a fordító, tán minden nagyobb nehézség nélkül, röviden beszélhetne volna a mi gymn. tantervünk utasítása szerint Róma alapításának és első két királyának történetét, az igeajlítás minden ágának felhasználásával.

Holzweiszig Latin Gyakorlókönyvét tehát érett tapasztalás és alapos megfigyelés gyümölcseinek tartom. Ily Gyakorlókönyvet csak az írhatott, ki évek során át megfigyelte, hogy miként lehet elosztani azon nehézségeket, a melyek a latin nyelv tanításánál lépten-nyomon nyilvánulnak.

A tanulók helyzetén kívül pedig megkönnyíti a tanító eljárását az is, hogy nem kell kapkodnia alkalmas példák után a grammatikai szabályok elsajátíttatása végett, mert rendelkezésére áll egy olyan Gyakorlókönyv, mely minden fontosabb mozzanatra tüzetesen kiterjeszkedik.

Lehetnek olyanok, kik túlságosan bönek találják ezen Gyakorlókönyvet, mondhatják, hogy sok olyan részt tartalmaz, a mely helyet foglalhatna a második osztály tananyagában; de én a rendhagyó igéken kívül semmi olyasmire nem akadtam, a mit az első osztály tananyagából számfizni lehetne, s ezek is oly válogatva fordulnak elő, hogy megtanulásukat inkább üdvösnék, mint túlterhelésnek tartom. A mi pedig a gyakorlatok bőséges anyagát illeti, azon meggyőződésben vagyok, hogy inkább álljanak a tanuló és a tanító rendelkezésére bőségesen az alkalmas példák, mint sem azoknak fogyatékában szenvedjen az olvasókönyv. A lelkiismeretes tanító a fölös példákból kiválogathatja nézete szerint a legalkalmasabbakat, de ha nincs, akkor ki ne válogathat bennök. A Bartal-Malmosi-féle olvasó- és gyakorlókönyvben van sok összefüggő olvasmány, főleg a mi tantervi utasításaink szerint, de a grammatikai

szabályok tüzetes begyakorlására nincsenek megközelítőleg sem oly alkalmas és könnyű példák, mint ebben. A Schultz-Dávid olvasó- és gyakorlókönyve pedig épen fogyatkozásban szenved a szükséges grammatikai szabályok begyakorlására szolgáló példákban, mert a legfontosabb grammatikai szabályok vagy sehol, vagy csak szórványosan fordulnak elő. Szepesi-Budavári olvasókönyvében vannak ugyan példák felsorolva a grammatikai szabályokra, de ezekből összefüggő olvasmányra a legjobb akarattal sem lehet akadni.

Holzweiszignek az első osztály számára írt Latin Gyakorlókönyvét tehát igen hasznavehető könyvnek találom. Nemcsak azért, mert a grammatikai alakoknak bőségesen kijut megillető részök, hanem az ügyes összeállítás, apró részletekig kiterjeszkedő alkalmas példák szerkesztése, a fennakadásoknak hosszas tapasztalásból kifolyó szerencsés elhárítása miatt is.

Bárha a szerzőnek ily kivitelű II., III. és IV-dik osztály számára szánt gyakorlókönyvét is láthatnók már.

A fordító is megtette kötelességét. Sőt többet is tett. Latin-magyar és magyar-latin szótárt is adott és erre valóban nagy szükségök van a kisebb tanulóknak. A helyes olvasás végett pedig helyesen járt el, hogy a szójegyzékben és a szótárakban a szótagok időmennyiségét jelezte, habár nekem jobban inyemre volna, ha az olvasmányokban előforduló szók mind jelezve volnának az időmennyiség szerint. Bárcsak a hangsúly jelzésére is tekintet volna olvasókönyveinkben, ezzel igen nagy szolgálat volna téve a latin nyelvnek is, meg a magyar kiejtéshez szokott ifjaknak is.

Az egész könyv külseje megfelel a Franklin-Társulat általán ismert kifogástalan és csinos kiállításának.

Kaposvár.

BEKSITS IGNÁCZ.

Jegyzetek Homeros Iliasához. A homerosi alaktan vázlatával írta dr. Csengeri János. Budapest, 1888. Ara 1 frt 40 kr.

E munka az Ilias szemelvényes kiadásához, mely ugyanattól a szerzőtől 1886-ban jelent meg s a teljes Iliasnak mintegy felét tartalmazza, magyarázó jegyzeteket szolgáltat s a homerosi alaktan főbb pontjait foglalja egybe. Minthogy az Iliast tárgyaló eddigi magyarázatos kiadásaink a VI. éneken nem mennek túl, az előttünk fekvő munka az első, mely az egész hőskölteményre, legalább a szemelvények terjedelmében s ezekre szorítkozva, kiterjed és célja, mint szerző az Előszóban meghatározza: «a tanulók házi készületét lehetővé tenni».

Maga az értelmezés nem eredeti, hanem kiváló írók, Monro, Fæsi, La Roche s mások, különösen Ameis hasontárgyú magyarázatainak kisebb-nagyobb hűséggel, de többnyire kivonatossan készült reproductiója,

a könyvben található néhány illustratio legnagyobb részt Helbig (Das hom. Epos aus den Denkmälern erläutert) nyomán készült. Föltűnő: a fordított helyek nagy száma, új: a magyar irodalomból vett párhuzamos helyek bő sorozata.

A munka e sajátosságánál fogva első kérdésül felötlik, hogy szerző helyesen értelmez-e, vagy, a mi a legtöbb esetben egyre megy, helyesen fogta-e föl a adja-e vissza kútfóinek magyarázatát? A munkából kitetszik, hogy szerzője a tárgyban otthonos s hogy forrásait egészben véve értelmesen használja föl; csakis egyes, többnyire csekélyebb fontosságú részletekre lehet a főt kifejtett szempontból kifogást tenni. Nyenek a következők:

A 5. Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή-hez megjegyzi sz.: «a harag következtében teljesült Zeus határozata» — ez nem felel meg a tényállásnak, de Ameis magyarázatának sem, ki azt mondja «in den Folgen des Grolles vollzog sich der Ratschluss des Zeus».

A 82: «ἀλλὰ különben mellérendelő kötőszó; itt . . . mégis, de azért». Ezt csak ἀλλὰ τε καὶ jelenti, ἀλλὰ τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον = ám még utóbb is haragot tart.

A 218: ὅς κε θεοῖς ἐπιπέσθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ v.-hez megjegyzi sz.: «ὅς κε ha valaki, μάλα τ' nagyon is, szívesen is . . .» — de τε itt nem az adverbiumra tartozik, hanem a mondat értelme ez: «ha valaki hallgat az istenekre, azt viszont ők is szívesen meghallgatják».

A 465: τᾶλλα — ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν az áldozati állati részek nyársra huzásáról szól, ezt sz. így magyarázza: «ἀμφι 'mindkét felől' nyársakra (ὀβελοῖσι) szúrták, úgy hogy a nyárs mindkét felől, azaz elől-hátul kiállott». Ez nem világos rajz, ἀμφι nem = kétfelől, és a nyársnak egy hegye volt; erre szúrták a húst, melyet, a nyárs másik végét a kézben tartva, forgattak a tűzön.

Z 126. v.-hez a jegyzet: «ὄτ' = ὅτι τε hogy im» — Ameisből van átvéve, csak hogy Ameis magyarázhatja így, mert ὄ a szövegben ezt írja ὄ τε — de szerzőnk ezt nem teheti, mert az ὄ szövegében a variáns ὄτ' azaz ὄτε áll.

Hasonló megjegyzéseket lehet tenni számosabb helyre, hol különösen a rövidítés, a kútfői jegyzetek összevonása a világosságot csökkentí avagy az értelmet némileg elforgatja.

Főlöszleges megjegyzés nem igen található a munkában, hiányt annál többet kell konstataálni. A nyelvtani magyarázatok a legszűkebb körben mozognak; szerző elmondja az Előszóban, hogy a lehető legnagyobb rövidsége törekedett, s a mondott tekintetben jó grammatikára csakugyan sokat lehet bízni, de mégis sok dolog van, mit itt tárgyalni nem lehet, a minek ismerete pedig a költő helyes fölfogása szempontjából épen műve individualitásánál fogva szükséges vagy kívánatos.

Ilyen, hogy többet ne említsek, a particlák tana, melyre épen Homeros nyelve szolgál bőséges és tanulságos példákkal; az oly helyeken mint *A* 137. 139: *ἐγὼ δὲ κεν αὐτὸς ἔλωμαι — ὁ δὲ κεν κεχολώσεται* — a módok és idők sajátosságos használatára okvetetlenül reá kell mutatni. A gyakran előforduló (*A* 361, *Z* 253. 406. stb.) hely: *ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν* — a mellett a pusztá fordítás mellett: «szót szóla és azt ki is mondta» bővebb magyarázatot érdemel, mert érdekes világot vet a görög és különösen a homerosi közvetlen fölfogás- és kifejezőmódra; erről valamint számos hasonló jelenségről l. Classen kitünő munkáját: *Beobachtungen über den hom. Sprachgebrauch*. Hasonlóan hiányos az alaktan vázlata: hogy *ττ* h. mindig *σσ*-et, a spir. asper h. gyakran lenist használ H., hogy kedveli az e-hangot, hogy a *-φι*-vel képzett alakok gen.- és dat.-t pótolnak, a melléknevek sajátosságos alakjairól, még az *εἰμί* ige ragozásáról s számos egyéb szükséges tudnivalókról nincs szó, úgy hogy bármely használatos grammatika bővebben tárgyalja e részt — de akkor e vázlat czéltalan is.

Minél tovább haladunk a munka kezdetétől, annál gyérebbek a magyarázó jegyzetek, a vége felé majdnem teljesen elapadnak, illetőleg egyes szók vagy kifejezések fordításában állanak. Bizonyos, hogy a sikerült fordítás gyakran a legjobb magyarázat, de nem mindig s így Homerosnál sem elegendő, különösen akkor, midőn a munka nagy része kizárólag otthoni, tehát utbaigazítás nélküli magánhasználatra van szánva.

A fordítások általában sikerültek; hogy egyes lapsusok, furcsaságok előfordulnak, azon nem fogunk fönnakadhatni; pl. *Φρόνης ἀμφιμύλαινα* *A* 113 így van fordítva: „homálykörnyezte szívháló”, *Z* 143 *ὣς κεν θᾶσσον δλέθρον πείραθ' ἔκηαι* = hogy minél elébb a vész törébe juss — holott *δλέθρον πείρατα* egyszerűen annyit jelent, mint „végenyészet”; az Ilias befejező verse *ὣς οἷγ' ἀμφίπρον τάφον Ἐκτορος ἱπποδάμωιο* = „így ünnepelték meg Hector végtisztességét” — *τάφον ἀμφίπρον* = funus curare, tehát eltakarítani, s az öreg Vályi-Nagy már így fordítja a helyet, egyszerűen, de jól: „így ezek eltemették Hectort”; — de a fordítások általában véve az eredeti helyek átértése és a magyar nyelv beható ismerete bizonyosságai; az utóbbiról különben az egész munka nyelvezete fényes tanúságot tesz.

Legérdemesebb része a munkának a magyar irodalomból, Arany, Petőfi, Vörösmarty, a népköltés termékeiből stb. vett parallelhelyek idézése; ezek a tárgyat magát is megvilágítják, az irodalmak egymásra hatását vagy a rokon fejlődést is föltüntetik, s igen alkalmas eszközei az érdekeltség fölbresztésének. Szerző munkája e tekintetben kiváló dicséretet érdemel, még ha leszámítunk is bizonyos túlságot az idézetek fölhasználásában, mint pl. *A* 114 *κουριδίη ἄλοχος*-hoz „hittel

«lökötözött hűtes feleségem» a Szil. és Hajmási balladából — a mi, bármily szép kifejezés különben, itt kevésbé van helyén, mert *κ. α.* egyszerűen = «szűzies hitves» — vagy midőn *Α 242 εἶτ' ἂν πολλοὶ ἐφ' Ἐκτορος — θνήσκοντες πίπτωσι*-hez olvassuk Arany T. VII, 8: «vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal» — ὑπὸ nem = miatt, kéziról a görögben nincs szó.

Mint hogy a munka irodalmunkban még föl nem dolgozott anyaggal foglalkozik, s a maga elébe tűzött célt «a tanulók házi készületét lehetővé tenni» ha nem biztosítja is teljesen, mindenesetre nagy mértékben megkönnyíti, a fönt kifejtettek alapján, azt hiszem, hogy oly gymnasiumokban, hol szerzőnek Ilias-kiadása van behozva, jó sikerrel fogják használni.

Dr. HÓMAN OTTO.

1. **Görög-magyar szótár.** Készítették *Lévay István és Vida Aladár.* Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.
2. **Magyar-görög szótár.** Készítették *ugyanazok.* Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.

1. A Lévay-Vida-féle görög-magyar szótár első kiadása, mely segéd-könyvül engedélyezve lett, etymologicus szempontból csoportosítva adta a szókat; a jelenlegi a szakférfiak kívánalmára egyszerűen alphabetum szerint sorolja elő a szókat. E szerint egészen új átdolgozott szótárral van dolgunk, melyet azért tüzetesen átvizsgáltam.

A követelések, melyeket egy jó szótárhoz fűzünk, a következők: Először hogy könnyen kezelhető legyen. Hogy ennek a kelléknek megfelelőhessen, megkívántatik, hogy *a)* ne apró, szemrontó betűkkel legyen szedve, *b)* hogy ne legyen összetömörülve, *c)* hogy a lapok felső szélén a lapnak kezdő és utolsó szava teljesen kiírva, mint útmutató szerepeljen. A szóban levő szótár megfelel a harmadik kelléknek és e tekintetben előnyben van a sárospataki szótár felett, a melyben rendszeren csak a szó három első betűje szerepel; a többi kelléknek azonban épúgy nem felel meg, mint a sárospataki szótár. Betűik aprók, a nyomtatásban sűrű. A papírral való gazdálkodás az áttekinthetés rovására van. Ha két columnában szedetik, hasznavehetősége emelkednék.

A második és legfőbb követelés az, hogy a szótár megbízható legyen. E tekintetben a szótár vagy a nyelv egész szókincsét, vagy a cél és szükséglet szerint egyes íróknak, vagy, mint a szóban forgó szótár a középiskolában olvasandó írók szókincsét kell hogy tartalmazza. Itt nem szólok a teljes és a specialis szótárakról, csak is azokról, melyek iskolai használatra készülnek, és itt constatálom, hogy szótáraink e tekintetben nem készülnek olyan akribiával, mint azt az ügy fontossága megkövetelné. A szerzők ugyanis elővesznek egy-két szótárt, és ebből csak úgy találomra kivonatolnak, pedig teendők az

volna, hogy mindenekelőtt az iskolában olvasni szokott írók phraseologiaját áttanulmányozzák, vagy pedig az adatokat az írókkal kezükben ellenőrzik. Ez persze nagy munkával jár, de gyümölcsözőbb és hasznosabb volna az egyszerű átírásnál. Álljon itt csak egy példa; a sárospataki szótárban ἀγωγή mellett az áll: «ált. vivés, vezetés; 1. elvitel, elszállítás, előhozás; szállítmány, teher; 2. menet, elindulás, elvonulás; 3. nevelés, nevelési elvek; bánásmód; rend és sor; életmód; philosophok iskolája; zenében: időmérték; gyógytanban: gyógymódszer.» A mint látható, itt szép sorrendben, bizonyos tagoltságban lépnek fel a jelentések egymás után; hogyan bánik már most szótárunk? ἀγωγή mellett ezt olvassuk: vezetés, szállítás; teher, szállítmány; mars, vonulás; nevelés. Hogy mennyire lehet az ilyen kivonaton a helyes fordítás céljából eligazodni, azt a szakférfiú megítélésére bízom.

De nézzük már a megbízhatóság szempontjából, és pedig az iskolai szükségletet tekintetbe véve, ezt a szótárt.

Az utasítások a görög nyelvi olvasmányokat tekintve és pedig ott, hol az attikai nyelvjárással kezdik az olvasást, azt javasolják, hogy az V. osztályban aëopusi mesék vagy könnyebb történeti olvasmányok képezzék az olvasmány tárgyát; a VI. osztályban pedig egy Xenophon-féle chrestomathia olvasása volna alkalmazandó, különösen pedig, hogy Xenophon Memorabiliára nagy súly fektetessék. A VII-ben Homeros olvasása hozható kapcsolatba a poetikai tanítással, mi mellett Herodotusból válogatott helyek volnának olvasandók; míg végre a VIII. osztályban Homerossal folytatva Platóból a dialogusok egyike, pl. Euthyphron, Apologia, Kriton behatóan volna tárgyalandó.

Ezt a menetet írják elő az utasítások ott, hol az attikai nyelvjárás a kiinduló pont, míg ellenben azon intézetekben, melyeknél az ión nyelvjárásból indulnak ki, az V. és VI-ban Homeros, a VII-ben Homeros mellett görög lyrikus szemelvények, a VIII-ban Plató és ha lehetséges és az idő engedi, Sophokles egyik drámája volna olvasandó.

Ezeknek a követelményeknek tehát szolgálatában kell hogy álljon a görög-magyar szótár. És ép ebből a szempontból és ezen kívánalmak szerint fogtam hozzá e szótárnak átvizsgálásához, vagyis jobban mondva megpróbáltatásához.

Elővettem mindenekelőtt Plato apologiáját és abból is csak az első négy fejezetet, és tettem az úgynevezett stichpróbákat és ime a következő alakokat nem találtam magyarázva: *πιθανός, ὀπωσιῶν, ξένος; ἐρήμην, ἐνταυθί, γράφομαι* = vádolni; *προίκα* van ugyan felvéve, de csak úgy, hogy *προίξ*-ra utal, *προίξ*-nál azonban ez áll: adomány, ajándék, hozomány; már pedig ebből nem lehet kihozni valódi értelmét, a mint azt a sárospataki helyesen adja: hat. ingyen, díj nélkül; hiányzik *ἐμμελῶς, ἀβρόνομαι*.

Elővettem aztán Xenophon Anabasisát és ebből csakis az I. fejezetet, és ime hiányzik *ἀσθενέω* = gyöngélkedem; *δαμός* megvan ugyan «osztás, felosztás» jelentésében, holott itt «adót» jelent. A lyrikusokat forgatva (csakis az anthologiából), nem találtam felvilágosítást Tyrtaios következő kifejezéseire: *χρησιμοσύνη* van ugyan, de «vágyakozás, vágy, óhajtság» jelentésével, holott e helyütt szükségét, hiányt jelent; hiányzik: *ἀλώμαι*, a melynél utasítani kellett volna *ἀλόμαι*-ra, mely megvan; *αἰδοῖον τό*; *θηητός*, *πανόπιλος*, *μειλιχογῆρος*, *λαϊός*.

Mimnermost olvasva, nem találtam a szótárban: *ἀμπανσις*-t, a melynél *ἀνάπανσις*-re kellett volna utalni, mely megvan; *ἐκλαγχάνω*, *πήχυος*, melyet legalább *πηχυαῖος*-hoz kellett volna csatolni; *πτοῦμαι*, melynél utalás volna teendő *πτοέω*-ra. Theognisnál nem találtam az *ἀμπλακία*, *ἐκτράπελος*, *κακόδοξος*, *παρμόνιμος* szókra. Egész sereg szó van, melyekre nézve Xenophon Memorabiliái olvasásánál nem ad felvilágosítást e szótár; ilyenek: *ἀγνώς*, *ἀγυμνάστως*, *ἀδελφιδῆ*, *ἀδρυνέω*, *ἀκριβῶς*, *ἀλῦκως*, *ἀναιδῶς*, *ἀναλογίζομαι*, *ἀνάλωμα*, *ἀνδριαντοποιέω*, *ἀνιαρῶς*, *ἀνομία*, *ἀντιτάττομαι*, *ἀνυπόστατος*, *ἀόρατος*, *ἀποτυγχάνω*, *ἀργία*, *ἀρθρέω*, *ἀσεβής*, *γεραρός*, *γνωμικός*, *δενδροκοπέω*, *δεσμεύω*. Sajátságos, hogy az adverbiumokat mellőzi, ámbár nem következetesen, mert ezek is előfordúlnak itt-ott, pl. *δαμιλῶς ζῆν*. Azt is hiánynak kell feltüntetni, hogy nem következetes a medium igék feltüntetésében és változott jelentésök kiemelésében.

Legbiztosabb és legterjedelmesebb tájékozódást nyújt Homerosra, de itt is tetemes pótlás követeltetnék; itt hiányzanak a többi közt: *ἀγγελλής*, *ὄ*; *ἀγρη*, *ἀελλής*, *ἀγκολή* = *ἀγκων*, legalább erre kellene utalni; így fel volna veendő: *ἀεθλεύω*, *ἀέθλιον* és *ἄθλον*-ra stb. volna utalandó.

Vége elővettem a szemelvényeket Herodotosból Dávid kiadásában és hozzá fogtam annak alapján a szótár tanulmányozásához. Tapasztalataim ezek: a szerzők nem jártak el következetesen Herodotos szókinésének és alakjainak összeállításában; míg ugyanis helyesen történik hivatkozás *κοῖος* és *ὄν*-nál *ποιος* és *ὄν*-ra, nem történik az *ἀπικνεομαι*, *ἐπιπλώω*, *ἐπαρπάζω*, *μοῦνος* stb. alakokkal, melyeket okvetlen fel kellett volna venni, legalább is utalva a megfelelő attikai alakokra. Teljesen hiányzik: *ἐπιλέγομαι* = átolvasni, holott megvan *ἐπιλέγω*, de más jelentéssel, *νηυσιπέρητος* stb.

Arra is kell a szerzőket figyelmeztetnem, hogy több sajtóhiba is csúszott be, így a második lapon *ἀγγραοε* = *ἀπήρως* helyett *ἀγῆρως*; az ötödik lapon *ἄθροος* helyett *ἄθροος*; a hetedik lapon *αἰσθησις* e helyett *αἰσθησις*; a kilencedik lapon *ἀληδών* helyett *ἀληδών* irandó stb.

Nem lehet feladatomban a hiányokat mind kiírni; hogy ennyi fáradságot is vettem magamnak, ez csak azért történt, hogy kimutassam,

miként kelljen összeállítva lennie ilyen segédeszköznek, hogy azt az oktatásnál számba lehessen venni.

2. A magyar-görög rész új kiadása nem tér el lényegesen a könyvnek első kiadásától, azért nem is bocsátkozom behatóbb bírálatába. Azt is elismerem, hogy e szótár ez új kiadásában javítva és bővítve van. Midőn ezt elismerem, bátorkodom a szerzőket még a következőre figyelmeztetni. Midőn a *k* betűnek csak egyes lapjait áttanulmányoztam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy lényegtelen szók föl vannak véve, de sokkal fontosabbak ki vannak hagyva. Így pl. szerepel ugyan benne a *kelkápozta*, de nincs benne a kegyhajhászat, kegyelemlevél, kegymutatás, kelés, kelevény, keményedik, keményítő, kendő, kengyel, kengyelfutó, kenyérháj stb. Továbbá arra is kellene ügyelniök, hogy a magyartalan szók ne jussanak a szótárba, mint pl. *kegyszűrés*, melynek az általában elterjedt *kegyelemdőfés*, bár ez sem remek alkotás, eléje helyezendő.

BARTAL ANTAL.

Latin nyelvtan reáliskolák számára. *Olvasmánnyal és szótárral*, írta Pirchala Imre gymn. igazgató. Budapest 1887. Ára 70 kr.*

A latin nyelvnek a reáliskola tantárgyai sorába fölvétele s tanításának rendes cursusok szerint való szervezése, mind általános műveltségi, mind gyakorlati szempontból fontos intézkedés. Ez intézkedéssel tervbe vett siker biztosítására szakértő és buzgó tanárok mellett első sorban jó tankönyvek vannak hivatva, — oly tankönyvek, melyek tekintettel az elsajátítandó tárgy körére, a rendelkezésre álló szorgalmi idő kimért voltára és a növendékek értelmi fejlettségére az anyag megválogatásánál a lényegre, a szükségesre szorítkoznak, a tárgyalásnál az eddigi tanulmányok által, különösen a hazai mellett két idegen rokon nyelvben szerzett ismeretek értékesítésével célravezető módszert követnek.

A czímbe említett munka e téren az első irodalmi kísérlet, mely a latin nyelvnek a reáliskolában első fokon tanítására utat jelölni, illetőleg törni igyekszik.

A mű «Előszó» után 42 oldalon tárgyalja a nyelvtani alakok képzését s a főbb syntacticai alkalmazásokat, kapcsolatban fordítási gyakorlatokkal; a 43—65 o.-ig terjedő «Függelék» paradigmákat, szabályokat, beszédrész- és szógyűjteményeket tartalmaz; a 66—76 o.-on «A perzsa háborúk» cz. a. összefüggő olvasmányok foglaltatnak latin és magyar nyelven, befejezi a művet latin-magyar és magyar-latin szótár a 77—96

*) E könyvről már hoztunk ismertetést; de úttörő munkáról lévén szó, szívesen közöljük e cikket is, mert a könyvet részben új szempontokból tárgyalja. Szerk.

oldalon; — e munka tehát 96 oldalon tárgyalja a latin alaktant és a mondatban egy részét, megfelelő fordítási gyakorlatokkal s ezeket fölvilágosító szótárral.

Megjegyzem itt mindjárt, hogy a felölelt anyag egy része túlmegy a szabályzat által az I. évfolyamra kiszabott határon, a mennyiben összetett alárendelt mondatokra is kiterjed.

A tárgyalás módjára nézve tájékoztat szerző az Előszóban, hol kifejti, hogy az ő útját nem a grammaticai systema, hanem a gyakorlati szükség szabta meg, s a cél elérésére legrövidebb útnak látszott előtte „az alakokkal együtt azok használatát is megtanítani és begyakorolni, úgy hogy alaktan és mondatban nincs egymástól elkülönítve, hanem a kettő együtt halad, a mennyire azt a fokozatos haladás megengedi.” Ezt az utat követi is szerző, midőn a szóalakok képzésének s mondatbeli functióinak fontosabb szabályait egymás mellett, gyakorlati példákkal, illetőleg összefüggő olvasmányokkal kapcsolatban adja elő, és pedig lehetőleg együttesen, p. a névszói eseteket mind az öt declinációban, az igei alakokat mind a négy conjugációban. Ez az eljárás általában gyakorlati szempontból helyesíthető; az anyag tömörítve van ugyan, tekintve azonban a növendékek ismereteit, nézetem szerint nehézség nélkül meggyőzhető.

De nem látom az elvet, mely szerzőt az egyes részek egymásutánja megállapításában vezette; a névragozás után ugyanis a következő fejezeteket találjuk sorban: a négyféle igeragozás idői a folyó és végzett cselekvés categoriái szerint, sum ige s összetételei, — a melléknév fokozása, adverbium, praepositívók, a pronom. pers. poss. reflex. demonstr. rel. és interrog., — a coniunctívus, a passívum; a főnévi igenév (az acc. és nom. c. inf.-val), a gerundium és gerundívum, supinum, participium (az abl. absol.-sal), megjegyzések a declinációhoz, vocatívus és locatívus, a számnevek, a pronom. indefinitum. E beosztás, eltekintve tudományos vagy egyéb tekintetektől, gyakorlati szempontból sem célszerű, mert ok nélkül szétszaggat összetartozó részeket, s ezek kívánatos áttekintését megnehezíti.

Még kevésbé világos előttem, hogy miért tárgyalja szerző az alakok képzési szabályait példákkal s gyakorlatokkal külön az úgynevezett módszeres részben, a paradigmákat, szógyűjteményeket, tehát a tulajdonképi nyelvi anyagot egyes szabályokkal a függelékben? hiszen ezek teszik alapját amazoknak, a nyelvi jelenségek vizsgálata szüli épen a szabályokat — ezek szorosan összetartoznak. Más visszásságoknak is szülője ez az elkülönítés; egyes tárgyak vagy egészben vagy részben ismételve fordulnak elő a módszeres részben és a függelékben: így a főnevek nemére vonatkozó szabályokat négy helyen, ismétlésekkel olvasuk — 3 o., 5 o., 11 o. és a függelékben 45 o. — a nélkül, hogy teljesen ki-

merítők volnának; alkalmatlan továbbá a folytonos utalás a módszeres részről a függelékre, és megfordítva, a mi szükség nélkül megakasztja vagy megnehezíti a használatot.

A tárgyalt nyelvi tények, mint azt szerzőtől nem is lehetett másként várni, hibátlanul vannak előadva; az e tekintetben tehető észrevételek a rövidsége való szertelen törekvésből magyarázhatók. Ilyenek: «*értelmök szerint* semleges nevek a nem declinálható főnevek és a főnévi igenevek» (30.), a 3. declinatiohoz tartozó semleges *i*-tövek» . . . holott a tőnek, helyesebben: törzsnek nincs neme; ilyen az a megjegyzés hogy a latin *as* úgy hangzik, mint a magyar *é* vagy hosszú *é*, a *z* pedig = *dz*; amazt német analogonnal lehet érzékeltetni, a *z*-nél beérhetjük a hasonhangzású magyar betűvel.

A műben, tekintve tulajdonképi rendeltetését, tetemes a kimért tananyag túlmenő, tehát fölös anyag vagy anyagrészek száma, s ezek nincsenek kellő összefüggésben tárgyalva, a gyakorlatok pedig rajtok is messze túl mennek minden áthidalás nélkül, úgy hogy itt nagy hézagok vannak. Áll ez különösen a már fönt említett alárendelt mondatokról, melyek tárgyalásától szerző a coniunctivus taglalásánál nem tudott szabadulni. Itt olvassuk: «Egyelőre megjegyzendő, hogy coniunctivus áll különösen következő mellékmondatokban *a*) főszólító és kérdő alanyi és tárgyi, *b*) célhatározó, *c*) következményes mondatokban, *d*) többnyire cum kötőszó után.» Kötőszókról, particulákról alig lévén szó, bajosan fogja megérteni a tanuló a felsorolt mellékmondatok szerkezetét, pedig a fordítási gyakorlatokban ezeken kívül még időhatározó, relativ, föltételes mondatok, sőt oratio obliqua is szerepel, p. 69 o.: «*ad urbem pervenire studentes, priusquam Athenienses rediissent*»; 66 o.: «*si pugnam nollent committere, terram et aquam ferentes in colloquium venirent*»; «*nolle Scythas pugnare, cum neque oppida neque culta arva haberent, quae defenderent*» stb. A latinra fordítandó olvasmány ezt a mondatot is tartalmazza: «Midőn Themistocles látta, hogy ezt nem győzte meg eléggé, éjjel leghívebb szolgáját a perzsa királyhoz küldte, hogy mondja meg neki, hogy az ő ellenfelei futásra gondolnak; ha azok szétmentek, nagyobb fáradsággal és hosszabb idő mulva fogja a háborút bevégezni, minthogy kénytelen lesz egyenkint őket üldözni; ha pedig azonnal megtámadja őket, rövid idő alatt mindnyájukat el fogja nyomni» — ily mondat helyes fordítása az érettségi vizsgálatot álló realista tanulónak is becsületére válik, s miután a munka az Előszó szerint is az I. évfolyam növendékei részére készült, ezek s hasonló helyek kiküszöbölendők.

De ha van fölösleg a munkában, nem kisebb a hiányok száma, melyeket czélszerű lesz teljesebb s alaposabb tudás biztosítása kedvéért pótolni. Ezek közül néhány főbbre kívánok itt rámutatni.

A francia és német nyelvbeli hasonló jelenségekre szerző utal itt-ott; p. habeo-nál, a consecutio temporum-nál röviden; ezt a segítő eszközt még jobban ki lehet aknázni; p. sum-nál, egyes igei alakoknál különösen az inf. és gerundiumnál s a mondatszerkesztésnél.

Kisebbs jelentőségű, hogy «az értelmök szerint hímnemű szók» sorából a szelek nevei kimaradtak, 3 o., s hogy itt közös nemről nem tétik említés; de ha az ablativusnak, mint határozónak hatféle alkalmazását felsorolja szerző (9 o.), nem látom be, miért hagyassék ki az abl. loci, pretii, qualitatis, limitationis.

A hiányos igék közül hiányzik fari, age, — a személytelen igék közül igen sok, általában az időjárást jelentők és a módosult jelentésűek (constat, accidit, interest, refert, liquet stb.), az u. n. rendhagyó igék táblázata is több helyen csonka; igaz, hogy mindezekre nézve a szerző más helyen (14 o.) tanácsot ad ilyformán: «minthogy azonban sok igében egyéb változásokat is mutat a perfectum, azt a szótárban fel kell keresni,» — mégis hasznos és kívánatos, hogy a sorozat, ha már fel van állítva, lehetőleg teljes legyen.

Sok latin szónak magyar jelentését nem találjuk vagy tárgyaltaása helyén vagy a szótárban, néha egyáltalában nincs kitéve, így p. febris, pelvis, puppis, restis, turris, tussis stb, quercus, sinus, axis, collicis, fustis, mensis, pulvis stb. magyar jelentése sem a lelethelyen, sem a szótárban nem fordul elő; én még az igeragozási alakok fordítását, tekintettel különösen a coni.-ra és passivumra, sem tartom fölöslegesnek, azt azonban mindenesetre megkívánám, hogy a grammaticában tárgyalt és a gyakorlatokban előforduló szók az illető helyen vagy a szótárban magyartassanak és pedig az utóbbiak esetleg az általánosabb jelentés mellett az előfordulási helyen érvényes árnyalat jelentményével, nehogy úgy járjunk, mint az e könyvet használó tanulók, kik p. e mondatot akarván fordítani «sol sua sede relicta evanuit», minthogy a szótárban azt találják: sedes = lakóhely, relinquo = elhagy, evanesco = eltűnik, a fordítást így fogják eszközölni: «a nap, lakóhelyét elhagyván, eltűnt», vagy ezt, hogy «Xerxes . . . gravissime ferens, . . . verbera infligi iussit Hellesponto» 70 o. így: «Xerxes . . . igen komolyan hordva . . . veréseket üttetett Hellespontusra».

A módszeres részbe foglalt gyakorlatok, azzal a kivétellel, hogy itt-ott átcsapnak a mondattannak a II. évfolyam számára föntartott részébe, általában a tárgyhoz mértek, jól megválasztvák, de számukat — 38 a latin és u. a. a magyar — nem tartom elegendőnek, hanem általános gyakorlás, szókincs gyűjtése és kifejezések elsajátítása céljából egyaránt megpótlandóknak.

A nyelvezet a munkában alig esik kifogás alá, kivéve a tartalmi tekintetből is gáncsolt utolsó fordítási gyakorlatot, melyben a szórend

ellen több vétséget találunk («egyedül Themistocles ellentállott», . . . «a hajók sokaságát ki nem lehetett fejteni»). Föltűnt, hogy a szerző Syracuse, Thermopylae s. h. mellett Plataea-t és következetesen Athene-t (értsd a várost) ír. Apróbb botlások számára megy a címlapon «olvasmánnyal» és e mondat: «Mindent, a mit látunk, (azt) nem csodáljuk» 42. o.

A munka gondosan van átnézve, nyomtatási hiba alig maradt (28. o XXVII—XVIII. h., a 30—32 gyakorlatok számozása elmaradt, 41. o. prof. pron. helyett), kiállítása csinos, ára mérsékelt.

Az előadottakból kitűnik, hogy e munka, mint az úttörőké rendszeren, meglehetősen sok rögöt mutat még, melyek eltávolítandók, hogy az út kényelmesen járható s a cél könnyen elérhető legyen. Azonban a munka kiinduló pontja céltudatosan és jól van megállapítva, a kiszabott anyagot egészben tárgyalja, módszeres alapjában helyes és sikerrel biztató, általában szakértő tanár vezetése mellett jelen alakjában is használható: s ezért oly megjegyzéssel, hogy a tananyag terjedelmére nézve a szabályzat kítűzte határ szorosan szem előtt tartandó, a realitások I. évfolyama részére hasznos és ajánlásra méltó tankönyvnek mondhatom.

Dr. HÓMAN OTTÓ.

Dr. Maywald József, Görög nyelvtan rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az ióni szójárás alaktana. Gerth és egyéb szerzők nyomán. Budapest, 1887. 243 l.

Nem lehet mondani, hogy görög nyelvtanokban nálunk hiány volna. Új jelenségnek e téren tehát csak akkor van létjoga, ha tudományos és szabatos előadás, didaktikai czélszerűség és praktikus használhatóság tekintetében haladást jelez. S könyvünk erre nem egy oknál fogva méltán igényt tarthat.

Mint Gerth műve, mely után egészben véve dolgozva van, a Kägi által megvetett alapon egészen helyesen oda törekszik, hogy az iskolai classicusokban csak szórványosan vagy egyáltalában nem található alakokat, a syntaktikus sajátságokat mellőzze s ily módon a tananyagot kevesbítse. Ez anyagot itt-ott még jobban lehetett volna megszorítani. Pl. *Πόσειδον, σῦτερ* kivételes vocativusok, *φώτων* kivételes genitivus s egyebek azok után, miket Kägi a Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1886. évfolyamában megjelent alapvető cikkében mond, iskolai görög nyelvtanban határozottan fölöslegesek. Sőt magyar könyv a tananyag megszorításában még jóval tovább mehet. Az olvasott classicusok köre ugyanis nálunk sokkal szűkebb mint Németországban s így nem egy alak és szabálynak, mely német tanulók számára írt nyelvtanban szükséges, magyar iskolai könyvben határozottan nincs helye. De erre nézve

még előbb statisztikailag meg kellene állapítani az anyagot. Minden-
esetre kár volt a Gerth által felvett mennyiséget itt-ott bővíteni.

Egy másik előnye a könyvnek — főleg Curtiussal szemben — a
tananyagnak didaktikai szempontból célszerűbb elosztása. Ez különö-
sen az igetanra nézve áll. Curtius t. i., a theoriát tekintve egészen he-
lyesen, az igealakokat az egyes időtövek szerint osztja el. A tanításnál
azonban ez nem egy tekintetben nehézséget okoz, mert, mint Curtius
maga is mondja (Erläuterungen, 83. l.), az ige így egészen széjjel esik.
Könyvünkben mint Gerthnél és a legtöbb újabb szerzőnél először egy
ige (*λυω*) van végig ragozva. Így az időképzést könnyebben és egysze-
rűbben tanulja meg a tanuló, főképp azért, mert nem kell folytonosan
két különböző főre ügyelnie s figyelme egyedül az idők képzésére irá-
nyulhat. S ez biztos alapul szolgál azután a nem tiszta igék ideinek
képzésénél is, mely igék közül először a torok- és ajakhangúak, azután
a folyékony hangúak tárgyalatnak. Ily módon a hangváltozások sem
halmozódnak úgy össze s nem okoznak annyi nehézséget.

A mássalhangzós declinaciónál Maywald a τ , δ , θ végű tövekhez
nem vonja mint Gerth az ν töveket is, hanem ez utóbbiakat Kochchal
és Hintnerrel megegyezőleg a folyékony tövekhez csatolja. Ez is helyes,
mert így a folyékony hangú töveknél több egynemű dolog, pl. *ἄγαμεμνον*,
σῶτερ, vagy a több. dativusban a rövid hangzó szemben a nominativusi
hosszú hangzóval egymáshoz kerül és a foghangú töveknél a szigmás
egyes nominativus képzésére vonatkozó szabályok egyszerűsítetnek. —
Ép oly helyes, hogy *πῆχυνς*, mely Gerthnél *γλυκύνς* mellett külön para-
digma gyanánt szerepel, Maywaldnál *ἄστν*-val együtt csak a jegy-
zetbe jut.

Célszerű továbbá a mondattanban a névmásoknak mindjárt
a névelő után való tárgyalása, mert a névelő és névmások közt bizonyos
benső összefüggés van és a névmások viszonyai nagyrészt a névelőnél
jönnek szóba.

Megfelelő a beosztás a genitivus tárgyalásánál is. Míg pl. Curtius
ez esetet főnevek, melléknevek, igehatározók és igéktől való függése,
tehát egészen külsőleges szempontok szerint, az egyneműeket kellően
nem csoportosítva tárgyalja, könyvünk Gerthnél is jobban mindenek-
előtt a genitivus két főnemét, a tulajdonképeni és az ablativusi geniti-
vust szorosán külön választja és e két kategórián belül sorolja azután
fel az egyes genitivusokat, és pedig mindegyiket főnév, melléknévtől
stb. való függése szerint. Így nagyobb lesz az áttekinthetőség, a latin
genitivus szokásos tárgyalását jobban közelítjük meg s átlátszóbb az
egyes genitivusok természetete és lényege. — Hasonló módon van tár-
gyalva a dativus, hol két főosztály van: a tulajdonképeni dativus és a
dativus mint a régi sociativus, instrumentalis és locativus helyettese.

Mégis azután a 172. §-ban a dativus sociativus a tulajdonképeni dativus sorában szerepel.

Didaktikai tekintetben határozottan előnyös a praepositióknak helyi, idői és átvitt értelem szerint való bemutatása, jóllehet ilyképen a határok itt-ott némileg elmosódnak. A tanuló ugyanis jobban ismeri meg ily módon a praepositiók sajátosságos természetét, mintha tömeges példákat a legkülömbözőbb fordításokkal együtt sorolunk fel.

Egészben véve jobban mint Gerth, tárgyalja M. az infinitivust és az oratio obliquát is, bár Gerth-tel és Holzweisziggal együtt a névelős infinitivust az infinitivusi tan végére kellett volna hagynia, mert így világosabb lett volna az, hogy névelőt a kiegészítőkkal ellátott infinitivus is kaphat, mi M.-nál nem egészen világos.

De ha didaktikai szempontból a tananyag elrendezése dicséretes is, az elosztás és csoportosítás egyes helyeken még tökéletesebb lehetne. Egyebek közt a hangtanban inkább Hintnert kellett volna követni, kinél pl. a mássalhangzók változása helyesebben és jobban az assimilatio, dissimilatio és eiectio kategoriái szerint vannak tárgyalva, mi tudományosabb, rövidebb és áttekinthetőbb. Az aspiratio, az iota consonans által okozott hangváltoztatások is az assimilatio alá tartoznak. — Az α -névragozásnál, nézetem szerint, három táblázatot kellene adni: az α purumra, hozzá tévén mindjárt a szabályt, hogy az ilyen α végig megmarad s rendszerint hosszú, rövid pedig csak ritkábban, és pedig csakis a nominativusban, accusativusban és vocativusban, mit többnyire már az accentusról meglehet ismerni; az α impurumra, utána a szabály, és az α impurumra σ , ξ stb. után. — Kár volt továbbá τ -t és ν -t kivető töveket felvenni. Mert eltekintve attól, hogy ez a nyelvtudományi és a görög hangtani törvények szempontjából helytelen, $\kappa\epsilon\pi\alpha\varsigma$, mint jól megjegyezték „generalis sereg nélkül”. Jobb, mint Hintner teszi, a két (t. i. τ és ς) tövű $\kappa\epsilon\pi\alpha\varsigma$ -t az ς -t kivető töveknél jegyzetben adni. A τ végű töből származnak a teljes, az ς -től az összevont alakok. Az ν -t kivető töveknél, mivel rendes teljes alakjaik vannak, a folyékony töveknél lehetett volna kifejtteni, hogy az összevont alakok egy ς végű melléktől származnak. Ezen ς végű τ által a görög középfok egyik fajtát a latinnal hozhatjuk közelebbi összeköttetésbe.

A módok használatánál hiányzik a jó átnézet a mondatok jelentése fölött. Jobb lett volna Holzweisziggal (Weber Hugó mondattanának találó definitióit is felhasználva) az indicativusról, coniunctivusról, optativusról beszélni s eredmény gyanánt a mondatok (kijelentő, óhajtó stb.) összeállítását s az ott használt modulusok átnézetét adni.

Egy harmadik kiváló tulajdonsága könyvünknek a könnyen áttekinthető összeállítás, az összetartozóknak szembevetendő elhelyezése és csoportosítása. E tekintetben ismét Curtius kevésbé tagolt és tájékoztató

felírásokat nagyon is nélkülöző művét jóval fölülmúlja. Az érzéki szemléletet szintén szolgáló paradigmákban és táblázatokban is igen gazdag, oly didaktikai követelmény, melynek csak az újabb időben iparkodnak kellő mértékben eleget tenni. Főleg ez oka, hogy jóllehet a felvett anyag kevesebb mint több más nyelvtanban, a lapok száma nem épen kisebb. Megjegyzem még, hogy *αὐτός* paradigmája helyett a *krasis* miatt inkább *ὁ αὐτός*-ét kellett volna felvenni és *ἔβην*-t és *ἔγνω*-t is paradigmataszerűleg végig ragozni.

Maywald nyelvtana kétféle írásból van szedve, a lényegesebb dolgok nagyobb, a kevésbé fontos s nem szoros betanulásra szánt megjegyzések kisebb betűkkel. Ez, nézetem szerint, magyar iskolai görög nyelvtanban nem elég. Egészen hibás felfogás, ha azt hiszszük, hogy nálunk is az első évben csak a *μ* végű igékig kell eljutni. Tantervünk és utasításaink szellemének csak akkor felelünk meg és auctor olvasására a tanuló a VI. osztályban valóban csak akkor lesz képes, ha az V ben a *μ* végű igéket s az úgynevezett kisebb igék (*εἶμι, φημί, οἶδα, χοή, κείμαι, κάθηναι*) ragozását is felveszszük. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha mindenütt csak a leglényegesebbre szorítkozunk. Egy normális görög nyelvtanban tehát háromféle betűt kell alkalmazni, más betűket az V. osztály tananyagára, ismét másokat arra, mit a VI-ban lassankint pótolni kell, s külön betűket arra, mit a tanuló csak alkalmilag fog megnézni.

Tanulságos negyedszer könyvünkben a sok helyütt felhozott latin és magyar analogia, bár e tekintetben még többet lehetett volna adni, főleg a latint illetőleg. Nem találóan állítatnak azonban, nézetem szerint, párhuzamba az assimilatióra vonatkozólag *μαλλον* (*μαλιον*-ból) és *aty-tya* (= *atyja*), *πλάτω* (*πλατω*-ból) és *agy-gya* (= *adja*), a metathesisre vonatkozólag *βαλ, βέβληκα* és *kehely, kelyh*-ek.

Az alakoknak iskolai nyelvtanban való genetikus fejtegetését illetőleg még eltérők a nézetek. A helyes elv minden esetre az, hogy iskolai nyelvtanban a tudományosan megállapított genesisnek van helye és bece, de csak annyiban, a mennyiben egyuttal methodikai haszonnal is jár és az alakok megértését és megjegyzését megkönnyíti. Gerth ily fejtegetéseket könyvéből csaknem teljesen kizárt. Szerzőnk többet nyújt ugyan, de nem kelleténél többet. Baj azonban, hogy állításai nem állanak mindig a mai tudomány színvonalán. Pedig a Középiskolai Szemlében (1882) megjelent «Az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb iránya» cz. igénytelen tanulmányom, vagy Dóczi jeles nyelvtanának segítségével e kérdésekben könnyen és kényelmesen eligazodhatott volna. Helytelen pl., hogy a hímnemű *α* tövek egyes genitivusának ragja *ο* a *τ* *α*-val *ου*-ba vonatik össze, mert az *ου* a görög hangtani törvények szerint nem keletkezhetett *αο*-ból, hanem per analogiam az

o tövekről vitetett át az α tövekre; vagy hogy oly többes genitivusban, minő a latin *caelicolum*, az *um* végzet a görög ω -nal (= *dawn*) azonos volna. A latin *um* itt csak a hímneműek genitivusának (pl. *Danaum*) analogiájára van képezve, a görög ω -nak (= *dawn*, *ασων*) pedig csakis a latin *arum* felel meg — *Πολίτης* és *materies* alakoknak semmi közük egymáshoz. — Helytelen *λω-ο-μ* segédalak, legfeljebb *λω-ω-μ* alakot lehetne felvenni, mint Gerth teszi. A szigorú tudomány szempontjából azonban még *λωμ* is helytelen. — *Λύεις* és *λύει* sem lett metathesis folytán. Szerző talán epenthesist akart mondani, pedig még így is vitás a dolog. — *Δός* nem lett *δο-θι*-ből. — S ha Maywald már ily magyarázatokba bocsátkozik, mért nem magyarázza az *-t* is oly alakokban, mint *γλυκέος*, *πόλεως*?

Már fentebb említettem, hogy Maywald egészben véve Gerth-művét követi, Gerth pedig Curtius nyelvtanát veszi kiindulási pontul. Tehát alapjában egy iskolai czélokra tetemesen javított Curtius áll előttünk. Maywald azonban más szerzőket is használt fel, nevezetesen a mondatban nem egy helyen Holzweiszigot, pl. az idők használatáról és a participiumról szóló tanban. Egyet-mást átvett Hintner és Dóczi nyelvtanából is. Gerth-től, kinek velős rövidségét több helyütt (pl. 53., 88., 90., 91., 100., 101., 102., 156. §.) kár volt feláldozni, a részletek kidolgozásában és elrendezésében itt-ott eltér, vagy pedig czélszerű pótlásokat tesz. Egyebek közt a mondatban sokkal több példát nyújt. Csakhogy a példákat kivétel nélkül magyarra is kellett volna fordítani, mint Curtius igen helyesen teszi.

A mondatbanról lévén szó, megjegyzem, hogy könyvünkben ez nem tisztán mondatnani kategóriák szerint tanítatik, mit nézetem szerint nem lehet hibáztatni, míg a követendő mondatnani kategóriák kérdése behatóbb fejtegetések által tisztázva nem lesz s e tekintetben bizonyos közmegegyezés nem jön létre. Ez különösen az esettanra nézve áll, hol mondatnani kategóriák szerinti tárgyalás mellett lényegileg egymáshoz tartozó s egy és ugyanazon alapelv szerint képezett részek egymástól könnyen elszakíthatnak és nehezen nyerhetni áttekintést akár az egyes esetek főbb jelentése és alkalmazása, akár a praepositiók használata felett. Hogy mikép lehetne e bajokat elkerülni, erre nézve már 1883-ban Pecz Vilmos görög mondatnánáról írt bírálatomban (*Philol. Közl.* 1883. 1023. l.) röviden nyilatkoztam, és csak örvendek, hogy Dóczi az odavetett eszmét oly szépen és önállóan tovább kifejtette és görög nyelvtanában alkalmazta. Azt hiszem, ha az esettant általában mondatnani kategóriák szerint akarjuk tanítani, ez csak ily módon lesz lehetséges.

Végül a könyvünkben még itt-ott észlelhető egyes kisebb hiányokra akarok rámutatni.

A görög írással foglalkozó I. fejezet 1., 3. jegyzetéből azt hihetné az ember, hogy valaha a *j* consonanst is általánosabban írták. Pedig a *j* okvetlenül igen régi időben veszett el. — A 2. §. szerint $\alpha\chi\omega = \text{anho}$, $\sigma\chi\iota\mu\alpha = \text{szhizma}$, holott az 1. §. szerint $\chi = \text{ch}$. — A szótagolás természetszerűleg az írásról, nem pedig a hangokról szóló fejezethez tartozik.

A 6. §. szerint a magánhangzók kemények és lágyak. Nézetem szerint jobb Hintnerrel valódi és fél magánhangzókat megkülönböztetni. A «fél hangzó» elnevezés már mutatja, hogy *ι* és *υ* a mássalhangzókhoz áll közel. Így azután természetesebbnek tünik fel, hogy az *ι* és *υ*-re végződő névtövek a mássalhangzós tövekhez csatlakoznak.

A 9. §. szerint a lágy mássalhangzók (γ, β, δ) kettőzése felette ritka, kivéve $\gamma\gamma$, mely azonban a kiejtésben módosul. Ebből azt lehetne hinni, hogy itt két *γ* hangról van szó, pedig az első *n* hang. Hang és betű pedig nem egy.

A 12. §-ban olvassuk, hogy a ς az előtte álló torokhanggal ξ -be, ajakhanggal ψ -be olvad. Szabatosabban ezt így kellene mondani: Szigma előtt, mint kemény hang előtt, minden *k*-hang *k*-vá, minden *p* hang *p*-vé lesz; $\pi\sigma$ helyett a görög ξ -t, $\pi\sigma$ helyett ψ -t ír.

38. §. «A semlegesek (*o*-tövek) a hím- és nőneműektől csak anynyiban különböznek, hogy az egyes nom., acc. és vocativusban *υ* ragot vesznek fel.» De hiszen az accutivusban nem különböznek.

41. §. «Az *α* és *ο* tövű összetett melléknevek mindig az utolsó előtti szótagot ékezik». Hozzá lehetne tenni: az összevont összetett főnevek analogiája szerint.

44. §. «Az egyes nominativus (mássalhangzós ragozás) kétféleképen képezhető: szigmásan és szigma nélkül, de helyette nyújtással.» A nyelvtudomány szerint a «helyette» szó felesleges.

50. §. «Az *ι* tövű főnevek egyes genitivusának ragja $\omega\varsigma$, mely az ϵ -nal egy szótagot képez.» Jobb volna: mely egy és ugyanazon szó hangsúlyára nézve egytagúnak vétetik. — «A kettősben $\epsilon\epsilon$ mindig összevonatlan marad ($\pi\acute{o}\lambda\epsilon\epsilon$).» Ez nem helyes (l. Kägi, Zeitschrift f.t.d. Gymnasialwesen, 1886. 340. l.). *Ει* kézirati nyomokban és feliratokban is található és az igazi régi alak mindenestre $\pi\acute{o}\lambda\epsilon\iota$. $\Pi\acute{o}\lambda\epsilon\epsilon$ tehát nem is eredeti, összevonatlan alak, hanem aránylag késői időből származó analogia $\pi\acute{o}\delta\epsilon$, $\delta\nu\acute{o}\mu\alpha\tau\epsilon$ stb. szerint (Osthoff. Morph. Untersuch. II, 135. l.).

52. §. Az *ο* hangon végződő mássalhangzós ragozású töveknél a *j*-t említi, az ω töveknél pedig a *F*-t nem. — *Αἰδώς* az *ο* töveknél mint kivétel szerepel, mert nominativusa nem *αι* végű és accusativusi accentusa is a rendestől eltérő. Tudományosan, de methodikailag is helyesebb *αἰδώς*-t a ς -t kivető töveknél említeni; mert ha $\epsilon\upsilon\gamma\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$ -szel és $\Sigma\omega\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ -szel együtt van, akkor esetképzése egészen szabályos. Így teszi azt Hintner.

53. §. 1. §. «A ritka kettősben *εε* szabály ellen = *η* (de *εε* vagy *ει is*).» De Kági már említett czikke szerint a rendes alak: *γένει* (a szabály ellenes összevonás így elesik), ritkább *εε, η*.

75. §. *Τις* ragozásánál a paradigmában jó említeni *τοῦ* gen. és *τῷ* dativust.

78. §. *Πεντεκαίδεκατος* jó prózában csak *πέμπτος και δέκατος* s így *ἐνατος και δέκατος*-ig

80. §. «A medium ragozása . . . egyenlő a passivummal.» Megfordítva helyesebb, mert a passivum a mediumból lett. — A 3. személy történeti ragját (*τ*) nem kellett volna felvenni, vagy legalább csillaggal megjelölni.

137. §. *ὑπομνήσκω* így is construáltatik: *τινά τινος*; a pronomen neutruma többnyire accusativusban, főnév többnyire genitivusban áll.

157. §. 3. *Εἶναι* és *γίγνεσθαι τινος* mellett ily példa is kellene, mint *Δαρείου γίγνονται παῖδες δύο*. Ily példákban pedig a genitivus ablativusi genitivusnak is tekinthető, mert a származás fogalmához hozzá járulhat *ἐκ, ἀπό* is, a latin ezt mondja: ortum esse (ex, ab) aliquo. Ezt azután záró jelben meg kellene jegezni, mint Fritsche teszi.

183. §. «A görögben nem csak a transitív, hanem az intransitív igék is képezhetnek személyes passivumot.» Inkább így: s néhány genitivussal vagy dativussal álló ige

201. §. 1. «Alakja (a casus eventualisnak): előtag *ἐάν* és coniunctivus (lat. si és fut. v. fut. exact.).» Hozzá lehetett volna tenni: *ἐάν* cum coniunct. praes. = si cum fut., *ἐάν* cum coniunct. aor. = si c. fut. exact.

Mint látjuk, a kifogásokat, melyeket Maywald nyelvtana ellen emelni lehet, csaknem keresve kell keresni, s egészben véve nem is épen nagyon lényegesek s nem csökkentik a munka becsét. Annál több e könyv előnye és elismerésre méltó tulajdona. S ha mindehhez még hozzáveszszük a valóban fényes és a szem hygienáját minden tekintetben kielégítő kiállítást, akkor e nyelvtant igen sikerült tankönyvnek kell nyilvánítanom, mely megérdemli, hogy minél jobban elterjedjen.
(Beszterczebánya.)
SPITKÓ LAJOS.

Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Szerkesztette Riedl Frigyes. Budapest, 1888. Lampel R. Ára 1 frt 20 kr.

E könyvnek, mely a gimnáziumi VI. és a reáliskolai V. osztályok számára tankönyvvül készült, két kitünő oldala van. Az egyik módszere, a másik előadási módja.

A tanítás inductív jellegét mintegy megőrzi azután is, mikor az olvasmányok alapján elvonja, fejtegeti, rendszerezi szabályait. Soha és sehol sem marad a száraz elvonásnak élettelen körében; minden osztályozásának, magyarázatának, megjegyzésének igyekszik az irodalom

köréből alapot vetni. Nemcsak úgy, mint a legtöbb iskolakönyvünk teszi, hogy egy-egy, jól vagy rosszul választott példára rámutat, hanem egy-egy műfaj történeti fejlődésének rövid rajzával, a kapcsolatos ismeretkörök jellemzőbb tényeinek legalább nagyjából való megvilágításával, valamely kitűnő író vagy szónok gondolat-sorának elemzésével és fejtegetésével. Ha meggondoljuk, hogy e módszerrel mily könnyűvé teszi a könyvben felölelt tulajdonképeni tananyagnak elsajátítását, még pedig alapos elsajátítását; továbbá, hogy a tanuló mintegy játszva mennyi ismerethez juttatja: elismerésünket nem tagadhatjuk meg tőle. Csak az arányos beosztás s a következetesség szempontjából tehetünk némi kifogást ellene. Az elméleti résznek majdnem felét a történetírás theoriája foglalja el; ugyanennyi helylyel kénytelen beérni a tulajdonképeni (régí értelemben vett) retorika, azután a leírás, értekezés és levél együttvéve. Minél tovább haladunk a könyvben: a példák, gyakorlati fejtegetések s történeti áttekintések annál soványabbakká lesznek. A mi a magyar szónoklat történetéről mondva van, az még vázlatnak is kevés. Csak a politikai szónoklat kiváló képviselőit érinti; az egyházi szónoklat fejlődéséről, mely régibb irodalmunkban oly gazdagon hajtott, nem is emlékezik. A leírásról, a levélről s az értekező prózáról szóló kacsok is felette vázlatosak. Óhajtott volna, hogy a nagy kedvvel és szerencsésen kezdett módszert ne ejtse el, hanem a munkának egy újabb kiadásában következetesen alkalmazza.

Nem nagy súlyt fektetek rá, de megérintem mégis rendszerének, beosztásának szeszélyességét. A próza és költészet különbségének feltüntetése után azonnal az elbeszélésre tér, terjedelmesen és igen szépen ismertetve a történetírást, azután mintegy költői megfelelőjeül, rövidében, a regényt. Majd a beszédre és egyes fajainak meghatározására tér. Csak azután beszél az írásművek tárgyainak különféleségéről, ezek között az időbeli és térbeli tapasztalati tárgyakról. Az időbeliek feldolgozásának módjaival már megismertetett; de a térbelieké, a leírás tana, csak az inventio, dispositio és elocutio tárgyalása után s az elbeszéléstől mindez által elszakítva következik. A rendszernek, melynek vázlatát adja a 4. és 32. kacsokban, semmiképen nem felel meg tárgyalásának menete s ez utóbbit különben sehol sem magyarázza. Ily módon kétségkívül megnehezíti a tanárnak is, tanulóknak is összefoglaló, áttekintő munkáját.

Másik kitűnő oldala a könyvnek: előadásmódja. Könnyű, világos, értelmesen és fokozatosan haladó, példák és idézetek folytonos beszövése és fejtegetése által felvilágosító és megértető. E mellett izlése mindenütt megőrzi a szájbarágó módszer eltató és nevetséges tulzásaitól. Egészben bizonyára megilleti a könyvet ez a dicséret. De stíljében itt-ott mégis találtam szabatlanságokat, egy-két nem magyaros kitétel,

talán tollhibából vagy a revízió figyelmetlenségéből. Ilyenek mindjárt elől a főnév és melléknév meghatározása, a metaphora magyarázata, Toldi gyilkosságának példája az eseményre (4); ilyen, hogy a mesekönyvet *mesekönyvnek* mondja (4); ilyen e mondata (8): «tanulságos a szobor ruházata, mely alapján stb., felirata, melyen tán valamely uralkodó neve van vésvé»; ilyen, mikor azt mondja, hogy Görögország folyamai nem oly *ragadósak* (9), vagy Herodotosnak *sok adatairól* (9) szól, vagy így fejezi ki magát: «Katona munkáján *alapulnak* Magyarország történetirői mind» (21). Némely helyütt nem tartom elég világosnak, talán a tulságos rövidség miatt, a syllogismusok tanát.

Mindezen s azokon, a miket nem tartottam szükségesnek külön kijegyezni, néhány tollvonással vagy legfeljebb néhány sorral könnyű lesz segíteni. Különböztetve a munkát így is, a mint van, nyereségnek tartom tankönyvirodalmunkra.

BEÖTHY ZSOLT.

Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár. Magyarán Vozári Gyula. Jelles írók iskolai tára XXIX.* Budapest, 1887. Franklin.

A *Két szomszédvár* Vörösmartynek legsikerültebb epikus műve: tanítja Erdélyi, Kemény, Gyulai s ő utánuk manapság mindenki. Tantatom az iskolában én is. Mégis ha Vörösmartyhoz, az epikushoz érek, nem ezt a művét magyarázom, hanem a Zalán futását, vagy Egert, Cserhalomot, vagy akármelyiket, csak éppen azt nem. Miért? A *Két szomszédvár* olvasását, ismeretét a középiskola VIII. osztályától kívánom; az tisztában van már az eposz és dráma szerkezetével, jellemeivel, a tragikummal s megtudja érteni annak jelességeit magától is; legfeljebb néhány szóval jelzem előre, mire fordítsa különös figyelmét, vagy utalok Gyulainak rövid, velős kritikájára. Az untig elég. De olvastassam bár a VII. vagy VI. osztálylyal, a dráma elmélete után (lejjebb csak nem mehetek vele), sok magyarázatra sehol sem lesz szükségem. Éppen azért, mert a «*Két szomszédvár*» alapeszmében, szerkezetben, jellemzésben, előadásban olyan kifogástalan. Ez alapon felhasználhatom mintának az eposzra, de csak második helyen, mert nem igazi epopeia s a Zrinyiász az első; vagy Vörösmarty bemutatására, de megint csak másodsorban, mert, legalább az én véleményem szerint, elsőnek e czélből sem tehetem. Fentebb hangsúlyozott jelességeivel szemben ez állítás abszurdnak látszik. Nem az. Vörösmarty legtökéletesebb eposza legkedvezőbben bár, de a legkevésbé mutatja Vörösmartyt az epikus. A Zalán futása, Eger, Cserhalom hiányaikkal, vagy azok daczára a legjellemezőbbek. A Zalán futása! Az az elhibázott, de genialis mű, egy nemzeti epopeia elemeivel, sőt részleteivel, búbájós epizódjaival, ragyogó színezetével, nyelv-

nek varázsával, subjectiv vonatkozásaival, az mutatja nekem az igazi Vörösmartyt. Jelentősége is a legnagyobb, korszakot alkotó. S ne feledjük: Vörösmartyt főleg mint a Zalán futása költőjét ismeri a világ. A Zalán futását kell tehát első helyen magyaráznunk.

E gondolatokkal fogom kezembe a Jeles írók iskolai tárának XXIX. füzetét, melyben Vozári Gyula Vörösmarty «Két szomszédvár»-át adta ki magyarázatokkal, iskolai használatra. S mikor végig lapozok benne, gondolataimat legkevésbé sem találom megozáfólva. Ellenkezőleg: Vozári munkája a bizonyosságom. Lehet, csak azért, mert gyenge; de nekem bizonyság.

Arról szólok előbb, a miben legtöbb hasznavehetőt találok: Vozári általános magyarázatairól. Szívesen látjuk a «Két szomszédvár» bírálatának (VII), kiadásainak (VIII) jegyzékét; szívesen olvassuk a Vörösmarty, mint eposz író cz. szakaszt; (II) szívesen tájékozódni a klasszicizmus és romanticizmusról (III); még Vörösmarty életét is elfogadnók — ügyesen megrajzolva (I); de a «Két szomszédvár» tartalma, jellemei, szerkezete cz. szakaszokat (IV, V, VI,) elengedtük volna. Az iskola nem használhatja eposzi mintának — mondottuk — a Két szomszédvárt; részletes taglalása tehát fölösleges; fölösleges azonban a Vozári magyarázata különösen azért, mert terjedelmén kívül (6 oldal) semmivel sem több egy iskolai dolgozatnál, minőt akármelyik jobb tanítványom készít. Részletezi a tartalmat, mikor azt egyszeri olvasásra mindenké megérti; magyarázza a jellemeket, holott azok egészen határozottak s taglalja a szerkezetet — pedig úgy is világos — a mese ismétlésével s a francia klasszikusok hármas egységének kiemelésével. Az egyetlen szükséges, jól alkalmazott pont: a mű alapeszméje. Egyebekben okosabban cselekszik vala Vozári, ha reprodukálja Gyulai bírálatát, melyről maga is hirdeti, hogy «legmélyebbreható s legszebb, mert a Két szomszédvár minden szépségét *velős rövidséggel, teljesen feltünteti*».

A Gyulai tanulmányát szerettem volna kiérezni Vörösmarty életrajzából is (I), ha már egyáltalán szükséges volt e szakasznak fölvétele. Bár azt sem látom be egészen. Miért nem adta Lehr, vagy Greguss, meg Péterfy ugyane helyen annak idején Arany és Katona életét? Bizonyára, mert épen Aranyról meg Katonáról (Vörösmarty melléjük tartozik!) pusztán külső adatokat nyújtani nem akartak, mert azok ismeretét a középiskoláról is feltételezték. De hát meg van; jó. A hiba csupán az, hogy Vozári nem ad egyebet külső adatoknál.

A romanticizmusról (III) Brassay, Kemény, Beöthy cikkeik után értekezik. Helyes; e szakasz szükséges. De az megint nem helyes, hogy a mit röviden, világosan kellene magyaráznia, laposan ismerteti. Botlik is, a francziák közt Boileaut drámairónak tévén. A közép

iskolai tanuló e tárgyban Beöthy irodalomtörténeti kézikönyvéből többet tanul ennél.

Legjobban sikerült a II. szakasz: Vörösmarty mint eposzíró. De ebben sem hagyhatom kifogás nélkül azt, hogy a Zalán futása megszületését egyedül csak Aranyosrákosi Székely Sándor hatásának tulajdonítja, említetlenül hagyván Vörösmarty hazafi és szerelmi lelkesülését.

Még egyet. Tanulók kezére szánt könyvtől szabatos stílust kívánok. Vozárié legkevésbé sem az; mi több, még helyesírára sem következetes. Vörösmartyról azt írja, hogy a költészet minden ágában jeles költeményeket *irogatott* (a frequent. ige jelentésében itt diminutivum is van); alább: a közéletben nagy *tétlenség* kapott lábra; V. pompásan tudja festeni a harci küzdelmeket; tevékeny szerepet játszott az akadémia nyelvtudományi osztályában e szakbeli munkák létrehozásánál s az akadémiával elfogadtatta a Révai *nyelveszeti rendszerét* (csak helyesírását); a Két szomszédvár megjelent először *e műben*: Aurora. Gyulai-nak is megadja, mikor azt mondja róla, hogy Vörösmarty munkáit *szakavatottsággal* fejtegette. Ír Kisfaludit és Kisfaludyt, Pesti Hírlapot és kritikai lapokat egymás mellett stb.

A szöveg alá jegyzett magyarázatokról még kevesebb jót mondhatok. Vozári, úgy látszik, nem méltatta figyelmére a Jeles írók isk. tárának programját, mely szerint a kisérő jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni. Magyaráz derűre-borúra mindent s ezzel jó részben itt is hiábavaló munkát végez. Ha ugyan magyarázatai megérdemlik a munka nevet. Én rám legalább azt a benyomást teszik, hogy Vozárinak vajmi kevés fáradságába kerülhetnek. Mintha a szöveg első olvasása közben hevenyészett megjegyzéseket hallanék — élőszóval s nem kritikán átszűrt, megállapodott ítéleteket. Egyetlen könyve a Nagy szótár (no meg a Dengi stilisztikája!), honnan szómagyarázatait veszi. Az az egy-két (alig több) párhuzamos helyet, melyeket Homeros, Vergilius, meg Arany Jánosból idéz, akár pusztá emlékezetből is leírhatta. Vörösmartyt magát alig veszi számba. Inverziókat bont fel, elmaradt kötőszókat szúr közbe, a figurák után odaveti, hogy ez aposiopesis, synesis, az polyptoton, periphrasis, amaz synkope, zeugma stb.; vagy ilyen ürességeket ír le: «magyarázatra nem szoruló szép kifejezés; gyönyörű hosszú epikai hasonlat; találó jelzők; rövid érdekes kifejezés; remek leírás; remek festés stb.» Ennyi az egész. A mi helyes magyarázat akad (mert akad az is, ezzel tartozom az igazságnak) jegyzeteiben, az majdnem elvész a sok fölösleges, legkivált pedig hibás észrevétel között. Ide igtatok az utóbbiakból egynehányat, nem keresve, nem vadászva, csak a mint futó lapozás közben tollam hegyére akadtak.

I. 48. *Ság*: «Szabad pusztá Fehérvármegyében. (Vályi András. Magyarországnak leírása 1799. III k. 221 l. 2-ik hasáb.) *Ság*, szőlőhegy K.-Keszi mellett 139 kath. lak. F. u. gr. Zichy, Fényes Elek Magyar. org. mostani állapotja 1841. I k. 76 l. *Urhida*: szabad pusztá Fehérmegyében, fekszik Sz.-Mihályon alól, Szabad-Battyánhoz közel, melynek filiája (főkegyháza); jó lapos földje van, dombos részén jó fehér borok teremnek, kővel és Sárrétje mellett levén, rétekekkel bővelkedik. Vályi And. Magyar. orsz. leírása III k. 568 l. 2-ik hasáb. *Urhida*, szőlőhegy 487 kath. lak. s fiók egyházzal Kis-Keszi és Battyán közt. Fényes Elek. Magyarországnak mostani állapotja. Pest, 1841. I k. 76 l.» (Egész komikum!)

51. Vérség = «hozzátartozók: család, *szolgák, katonák*». (?)

129. Felfogatva reményörömét = «a *helyet* (1), melyről régen remélte, hogy ott örömét találja, felfogatva találá».

138. Fejelő barmok = «ügyes kifejezése a köznapinak». (?)

158. Rémfültelen = «szokatlan e h. rémfület nélkül, de *szabályos*». (!)

160. Ifju szerencsénk (Vörösmartynál: kedvez vala ifju szerencsénk) = «nem a szerencse fiatal, hanem a kit talál». (?)

283. Így szolt s mind javalák fényes daliái beszédét = «inversio, a nélkül: fényes daliái mind (*alany*) javalák beszédét». (Nem *mind, hanem daliái* az *alany*.)

II. 4—5. Néhányakat ártó seb köte = «nehányat ártalmas seb tartóztatta (sic) vissza, a *seb be volt kötve*». (1)

41—42. Nem készte . . . pengő idegen nyilakat szállatni szilaj kéj = «*idegen a nyíl, mert ő idegenkedik tőle, tehát ránézve idegen*». (Pengő ideg!)

64. Siralom völgye = «siralomra méltó (1), siralmas (1) völgy».

158—159. Ellenségi csak a gonoszúl vesztünkre jövőnek,
Ölni nem óhajtók, ha kívánja baráti leendünk.

«Ellenségi, érts (sic) hozzá: vagyunk } szóhiány».

Ölni nem óhajtók t. i. vagyunk

(Nem a vagyunk, hanem a *mi* *alany* — hiányzik. Appositiók.)

221. Mindketten vágyók Tihamért megvíni = «T.-ral megvívni». (Helyesen T.-t legyőzni.)

375. és 396. váltvák, kinyujtvák = «jobb váltván, kinyujtván». (?)

441. Képzelve = «elmélkedék». (!)

III. 12. Serevény = «apró fűzhöz hasonló fű. V. sz. serevény erdő = ilyen fűvet termő hely.» (?) (Vörösmartynál: Fajom . . . mint serevény erdő, dúsan kivirúlhat.)

87. Éjtenen = «éjelenként». (Helyesen: míg az éj tart; v. ö. a naponta és naponként különbségét.)

150. Harczol már Simon és balsors hajtotta fejétől

Győző Sámsonnak rosszul téríti csapását.

Rosszul téríti = «t. i. vissza, rosszul viszonozza». (Helyesen : rosszul téríti *el*, rosszul fogja fel a csapást, rosszul védi magát.)

192. Behamvadozának tündöklő szemei = «bágyadtan becsukódtak». (Helyesen : hamvas színt vettek, fényüket veszték, elhomályosodtak, megtörttek előbb tündöklő szemei.)

IV. 80. Elzúzza = «kétségbeejti». (Hely. összezúzza.)

127. Tompor = «az ember hátsó része csipeje közt oldalt kidomborodó rész». (Mi ez ?)

De elég! Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy Vozári munkája a Jeles írók iskolai tárának egyik leggyöngébb kiadása.

Sopronban, 1888. január 18.

MARUSÁK PÁL.

Székely József. *Magyar Játékszin*. A nemzeti színház félszázados ünnepeje alkalmából. Kiadja Pestvármegye közönsége. Bpest, 1887. Légrády testv. 194 l.

Pestmegye érdemes levéltárnokának a nemzeti színház ötven éves fennállása ünnepére kiadott munkája, mint színészettörténeti adatok gyűjteménye, figyelmet érdemel. Természetes, hogy minden részletében kidolgozott képet a vajadás és föllendülés idejéről nem adhat benne. Mint minden alkalmi munkában, melynek előre kiszabott határidőre készen kell lennie, úgy ebben is találunk felületességet, elhamarkodott feldolgozást (melyet a virágos, czikornyás stílus akar úgy a hogy előfődni), téves állításokat, de nem is lép a könyv nagyobb igényekkel elének. A szerző összeállította s tél-túl földolgozta tárczaszerűen (sok oda nem tartozóval tarkítva) a megyei levéltárban őrzött följegyzéseket. Célja nem egyéb, mint vázolni Pestvármegye szerepét színészetünk állandósítása ügyében. — Ez a szerep nagyrészt Földváry Gábor, akkori alispán, emlékéhez fűződik. Neki tagadhatatlanul sok érdeme volt abban, hogy hajléktalan színészetünk állandó otthonra talált. Nem értünk azonban egyet szerző azon véleményével, mintha ez *csupán*, kizárólag Földváry érdemül lenne fölrovidó. A mozgalom megindításában Kulcsár István, ébren tartásában, élesztésében pedig az egykorú írók (különösen Fáy és Döbrentey) többet tettek. Általában Földvárynak tulzó magasztalása sokat árt a könyvnek, s írója itéletét nem egyszer megvesztegeti. Kár az is, hogy a feldolgozásban nem volt tekintettel a régibb nézetekre ; így könyve tele van becses, de holt anyaggal, s általa épen kitérített céljától esett el, mert könnyed, anecdotázó előadásából látszik, hogy a nagy közönségnek szánta olvasmányul. De még szakemberek közül is csak a specialista képes belőle az újat vagy helyreigazítót az elavultakból kiválogatni.

A mi a tárgynak nem annyira részletes ismerete mellett szemembe ötlött, itt közlöm, felsorolva a könyv feltünőbb téves állításait is. — Az elején csevegés formában mond el egyet-mást a színészet viszonyosságairól 1814-ig, Endrődy könyvére utalva. Itt téves az az állítása (5. l.), mintha a «Jámbor szándékot», melyet Révai az 1790-iki diétának benyújtott, ő maga írta volna, az Bessenyei munkája; már a később előterjesztett «Planum» Révaié. — Ezt sem tartom helyesnek: «legnagyobb érdeme azoknak, kik Erdélyben a színügyért buzgólkodtak, hogy Katona Bánk bánját nekik köszönjük» (8. l.). Bánk bánt legföljebb Aranka és társainak pályázati felhívásával lehetne kapcsolatba hozni, bár ez is bajos, míg az erdélyi színészetnek nem bennök találjuk létesítőt, hanem Wesselényi Miklósban. — Érdekes adata (20. l.) ama «vándorkönyvnek» ismertetése, melylyel Wesselényi társasága kint járt Magyarországon, hol minden nagyobb városban tartott W. egy ott lakó megbízottat, ki a tulajdonost a vezetők sáfárkodásáról értesítette. Debreczenben Halmágyi S. volt W.-nek «ezen részben biztosa», Szegeden Vedress mérnök («A haza szeretete» cz. vit. játékát sokat adták). — Új s részben helyreigazító az az adata, mely szerint Vidának a színügyek igazgatásáról való lelépése után (1811) nem Mérey Sándor lépett helyébe, hanem Kónya János ügyvéd, Méreyt inkább csak ellenőrzőül küldte ki a megye. Kulcsár is (1813. szept.) Kónyától vette át a vezetést (29. l.). — A könyvnek az a része a legbecsesebb, mely (1832—1837) az építendő színház telkeiről szól. Az állandó színház számára először (1815) kiszemelt terület a régi botanicus-kert helyén fekvő két hatvani-utczai háztelek volt, hol ma a casino áll. Ez eddig mindenütt úgy szerepelt, mint Kulcsár István tulajdona, ki azt mérsékelt áron a nemes célra átengedte. Honnan származhatott e téves adat? Mert hogy sohasem volt a két telek Kulcsáré, hanem a muzeum tulajdonát képezte, az most már kétségtelen. A tévedés alapját, ha jól sejttem, Kulcsárnak egy a megyéhez fölterjesztett óvása képezte. A két telek u. i. igen sokáig (1815—1828) használatlanul, parlagon hevert s egyre emésztette a belé fektetett tőkét. A színügyi bizottság tehát gr. Cziráky Antalban vevőre találva, febr. 28. 4-i gyűlésében kimondta a telkek eladását. Kulcsár, ki már a ráépítendő színház tervrajzát is elkészíttette, tiltakozott a határozat ellen; életének legmagasztosabb álmát, minden reményét veszélyeztetve látta; ajánlkozott, hogy a tetemes összeget tevő évi kamatot fizeti sajátjából, ha kell, s hogy fölterjesztett okai mindenkép rábírák a megyét szándéka visszavonására, olyant is felsorol, hogy a megyének tulajdonképen joga sincs ez ügyben intézkedni, hiszen az az ő (Kulcsár) tulajdon telke, az ő neve szerepel a szerződés alatt (persze, mint színügyi igazgatóé). Csakugyan tanúlságos eset, mily könnyen félrevezeti a kutatót még ily világos ferdtítés is. — Időközben ajándékozta oda Graszalkovich herczeg az állandó színház számára a hatvani kapun túl fekvő

majorjának egyik sarkát, melyet eddig farakodó helyül használt. E nagy kiterjedésű terület hajdan Pest városáé volt, mely a herceg őseivel a régi Viridis hortus birtokjoga fölött hosszú pert folytatva, végre is kiegyezett olyképen, hogy kárpótlásul átengedi nekik a major helyét. — Az adományozás bece annál nagyobb s a herceg hazafias áldozatkészsége annál szebb, minthogy ugyan akkor birtokainak legnagyobb része csőd alá került. Közbejártzott más egyéb is. Akadt még nem egy befolyásos ember, ki e nemzeties mozgalmat rossz szemmel nézte. A halogatók e pártjának sikerült a nádort is érdekkörükbe vonni, ki leírt Széchenyinek, hogy az «eventualis» magyar színházra átenged egy dunaparti telket, a mi az ügyet csak ismét késleltette volna. E zűrzavarból csak erőlyes, határozott fellépés vezethetett gyors diadalra s elismerjük, hogy Földváry alispánnak ebben legnagyobb érdeme volt; neki köszönhető leginkább, hogy az épület aránylag hamar megnyitásra készen állott. — De nem osztozunk szerző ama véleményében, mintha ez lett volna az egyedüli mód (nem állandó hajlék teremtésére), de általában a magyar színügynek végleges megszilárdítására; még inkább kétségbe kell vonunk azt a föltevését, hogy a Földváryval szemben működő Széchenyi aggaskodása helytelen volt. Mellékes dolog az, hogy Sz.-t pillanatra elkapta haragja, mikor Budán a jurátusok egy híres német énekesnőt kifütyültek, nem ez a hangulat sugallta röpiratát: «A magyar jéték-színrül» (1832). Az ebben kifejtett elvek akkor visszatetszést szültek; azzal vádolták, hogy ellenzi a végleges színházat, pedig ugyanakkor írt vissza a nádornak, egész komolyan felszólítva őt, hogy mit ért a sértő «eventualis» szó alatt, s később (Mátray alatt) a színház sanyarú viszonyai világosan a mellett tanúskodtak, hogy aggaskodása nem volt alaptalan; hogy ily örök időkre szóló nemzeti intézetet elhamarkodva megalkotni nem lehet.

Könyvében közli sz. Kántorné egy levelét, mely megczáfolja azt az elterjedt nézetet (Déryné napl.), mintha K.-né, a régibb magyar színészet e legkiválóbb alakja, Földváry s a színi bizottság áldozata lett volna, kit a művészet kárára letiltottak a pesti színről. K.-néval nem lehetett egyezkedni; kiállhatatlan szeszélyes, «rendkívül makacs aszszonyszemély» volt. — Végül még egy érdekes adatot, melyet a Honművész (1833. évf.) nyomán közöl. E szerint Pozsonyban apr. 15-én a dunántúli színésztársaság *András és Béla* vagy *Korona és Kard* cz. 5 felv. nemzeti históriai drámát adott elő T. Kossuth L. úr, zempléni hazafitól. (154. l.) — A könyv függelékében adja 1808-tól 37-ig az adakozók névsorát s azon hölgyekét, kik 33-ban a Budán nyomorgó színészek fölsegélésére adakoztak. Minthogy alkalmi a munka, helyén is vannak.

Szerzőt e sok helyreigazító adatért mindenesetre elismerés illeti.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

1. Német olvasókönyv, szerkesztette dr. *Szemák István*. Első rész. A gym-náziumok III. és a reáliskolák I—II. osztálya számára. *Harmadik kiadás*. Budapest 1887. Lauffer. 164. lap. Ára 80 kr.

E kiadás nem különbözik lényegesen az előző II. kiadástól.

Fő eltérései: a szerző nyolcz magyar olvasmányt vett föl, a mit nem tartok épen szerencsés gondolatnak, minthogy minden tanulónak van magyar olvasókönyve, melyből a tanár németre fordíttathat, — de nem tekintem nagy bajnak sem. Azután fölvette a «Solon und Kroisos» cz. olvasmányt (p. 109) és «Der betrogene Teufel» cz. költeményt. A többiben a könyv a régi maradt; a jegyzetekben sem vettem észre sok javítást, pedig itt még mindig akad elég javítani való, a mennyiben sok helyt a szerző magyarsága kifogásos, másutt magyarázata nem helyes vagy legalább nem találó. Csak egy-két példát hozok föl; így mindjárt az első jegyzet: «*Die Sacherklärung, tárgymagyarázat*» nem magyaros; — 5. l. «*verwenden, fordítani*» félreérthető; — a magyar szövegben: «virágzóan nézett ki» (de nem az ablakból), rosszul van magyarúl; — u. o. «*tisztelet, Respect*», német szó jobban volna helyén; — 11. l. «*Die Leiter*. Van a többes számban», rossz szórend; — 16. l. «*Die sind zu schützen, jövő idejű igenév*», nem találó, bár nem szokatlan magyarázat; — 24. l. «*Es muss ein Aufgebot ergangen sein, parancsnak kellett kiadatni a felkelésre*», borzasztó fordítás, mely még azzal sem védekezhetik, hogy szó szerinti akar lenni; — 60. l. «*Die Kirchweihe, egyháznep*», Ballagiban megvan ugyan, de nem hangzik magyarnak; — 64. l. «*Rosszul megy a dolgom, es geht vagy ergeht mir schlecht*», az utóbbi nem helyes; — 67. l. «*das heisst . . . gesorgt, ez annyit tesz, mint gazdálkodva . . . gondoskodni*», biz ez nem tesz annyit, hanem a. m. ez aztán a gondos gazdálkodás, vagy: ezt nevezem én stb. — 76. l. «*Einer Verehrung geniessen, tiszteletet élvezni*», ez sincsen magyarúl; — 77. l. «*Wurde aber erkannt, de ha az ítéltetett*», iszonyú magyarság; — 90. l. «*Die Schwingen, szárnytollak, csak többesben használtatik*», ez nem áll; — 94. l. Az «*Eumenidák a Furiák enyhébb elnevezése*». Természetesen nem igaz, mert a görögöknek sejtelmök sem volt a furiákról, midőn képzeletök az eumenidákat megalkotta; pedig a magyarázat úgy hangzik, mintha sz. úr a furiákat régebbeknek gondolná mint az eumenidákat; — 104. l. «*Er konnte den Kindesmord nicht über sich gewinnen, nem bírta magára venni a gyermekgyilkosságot*», természetesen, mert ez nem téli kabát; — 107. l. «*Die That wurde ruchbar, a tettnek híre ment (füstöt vetett)*»; a zárjelek közt álló bámulatos magyarázatból kitünik, hogy Sz. úr a *ruchbar* melléknevet a *Rauch* főnévből származtatja, pedig a *riechen* szóhoz tartozik (mint *anrücklich* és *Gerücht* is); — 128. l. «*Hifthorn = Hieshorn*», ebből a tanuló azt fogja hinni, hogy e két alak egyformán helyes, pedig az utóbbi a szónak régi, ma teljesen ismeretlen alakja, mely egyáltalában

nem ide való ; — 135. l. «*erziehen*, elhúzni», nem találó ; itt inkább a. m. teljesen fölhúzni ; — a 149. l. «*Kleister*» szónál jegyzet-szám van, de jegyzet nincsen stb. stb.

Ezeket és a hasonló tévedéseket könnyű lesz egy új kiadásnál kijavítani. Nagyobb baj, hogy a jegyzetek föltötte tervszerűtlének ; hogy sz. a legismeretesebb szókat lefordítja, a nehezebbeket pedig nem ; hogy egy-azon magyarázat ismételve, a könyv három és négy helyén is olvasható stb. Végül megjegyzem, hogy a szerző a reáliskolákra nem igen volt tekintettel s hogy jegyzeteiben semmiféle tárgyi magyarázatot nem ad, a mi pedig, legalább a meglehetősen nagy számú classicus tárgyú olvasmányoknál, igen kívánatos volna.

2. Német irodalmi olvasmányok kézikönyve. Készítette *Kún Pál*. Kiadja a sárospataki «Irodalmi Kör» a főiskola költségén. Sárospatak 1879. 518 l. Ára 2 frt. 67 kr.

Ez a könyv nemcsak egész szerkezetében, hanem adatainak egy tetemes részében is valóságos anachronizmus. Manap nem lehet, nem szabad már irodalmi tankönyvet így írni. Egy emberöltő előtt ilyenek voltak Mozart és Lonkay könyvei, azzal a nagy különbséggel, hogy ezek általános irodalomtörténeti áttekintést, olyat a melyet, is adtak, sőt Mozart terjedelmes és részben igen értékes magyarázó jegyzeteket is csatolt az olvasmányokhoz.

Szerző az újabbkori német irodalom történetére szorítkozik, a mi ellen nem lehet kifogás, de a mint anyagát feldolgozza, az semmi esetre nem helyeselhető. A könyv tartalma : huszonkilencz német író életrajza. Hallertól Tieckig, és ugyanezen írokból olvasmányok. Az életrajzok a képzelhető legszárazabb anyagra szorítkoznak : hol született, mely gymnaziumokban s egyetemeken tanult, milyen hivatalai voltak, mikor lett nemes, mikor halt meg. A hol jellemzés van, ott az a legáltalánosabb phrazisokból áll, melyek épenséggel nem tanulságosak, s néha oly homályosak, hogy meg sem érthetők. A szerző rendszerint csak meg nem értett német mondatokat fordít érthetetlenül magyarra. Összefüggés az életrajzok közt nincsen, azért aztán bámulva olvassuk pl. Schlegel Vilmosnál, hogy folyóirata «az új iskola irányát hirdette» (436. l.), de hogy ez az új iskola mi volt és iránya miben állott, arról sehol sem olvasunk. Hogy Tieck Lajos a kötet végére, Chamisso, Rückert, Uhland, Heine, Lenau és Freiligrath után került, sajtószertű megfoghatatlan anachronizmus, mely különben jól illik az egész könyv jelleméhez.

Magyarázó jegyzeteket a szerző sehol sem ad, pedig a könyv az előszó szerint «tősgyökeres magyar» iskolák számára készült, — kivéve a fölvett töredékeknél (nagyobb irodalmi termékekből) ; de itt is a jegyzett legnagyobbrészt abban áll, hogy az illető műnek teljes tartalmát.

elmondja, ill. Viehoff-ból vagy Kurzból lefordítja vagy még egyszerűbben Thewrewk Árpád német olvasókönyvéből lenyomatja.

Hogy a könyv mennyire elmaradt álláspontu, hogy a szerző mennyire tájékozatlan a német irodalom és irodalomtörténet terén, hogy mennyi benne a téves és elavult adat — mind ennek igazolására álljon itt néhány mutatvány, mert minden hibának kiírására nem vállalkozhatom s még kevésbé a *rengeteg sajtóhibának* felsorolására, melyeknek egy része talán nem is sajtóhiba.

1. l. Haller. «Főmunkája a költészet terén: Versuch schweizerischer Gedichte», — H. egyáltalában nem is írt egyéb költői művet. — «Regényei közül megemlékezők: Uzong, Alfred, Fabius und Cato», — de hiszen csak ezt a három regényt írta.

4. l. Hagedorn. Itt még azt sem mondja meg szerző egyetlen betűvel is, hogy Hagedorn mit írt. Még érdekesebb, hogy alább Gøsthénél is csak «Wahrheit und Dichtung» van fölemlítve, egyetlen egyéb munkája pedig meg sincs nevezve, és Schillernél egy betűvel sem említi Sch. legfontosabb és legremekebb drámai műveit. Goethe Faustjáról vagy Schiller Wallensteinjáról egyáltalában nem történik említés e könyvben.

18. l. Kleist 1736-ban «dán katonatisztté lett», kinek ezrede 1757-ben Lipcsében állomásozott. Furcsa egy dán ezred, mely Lipcsében állomásoz. «Életét Nikolai ecsetelé, művei 1760-ban Berlinben jelentek meg». Tehát a későbbi irodalom semmi, és a ki tudni akarja, melyik műveinek legjobb kiadása, egy Conversations-Lexiconhoz kénytelen folyamodni. Ez áll különben Hallerről s majd az összes írókról, kiket sz. felsorol: az újabb irodalomtörténeti mozgalmakról csak elvétve van tudomása. — Kleist «Tavasza» különben (20. l.) «egy sorozata a teljesen (?) megfigyelt és élethűen leírt *mezei életnek*», a minek talán németül van helyes értelme.

23. l. Gessner főműve: «Der Tod Abels 5 énekben». Nem főműve, mert leggyengébb műve, s illett volna megmondani, hogy prózában van írva, mert az öt «énekből» a tanulók verses műre fognak következtetni.

30. l. Klopstok 97 éves korában halt meg, a mi kellemetlen sajtóhiba 79 helyett. — Itt Luther így van elválasztva Lut-her! — Az újabb irodalomnak itt sincs semmi nyoma.

45. l. Lessing «Tauenzien hadnagy titkára» volt. Furcsa hadnagy, ki ilyen titkárt tarthatott. (T. tábornok és Szilézia helytartója volt.) — Goetze tudtommal nem volt superintendens. — A Hempel-féle legjobb Lessing-kiadásról persze nem tud szerző, de azt már tudja, hogy Lessing három szomorújátékot írt. Bizony kár, hogy a harmadik nem lett eddig ismertté. — A Náthánbeli templomosról mondja, hogy «nála a zsidók megvetése épen oly *határozott*, mint a halálé», a mi csak németül lehet jól mondva; ugyanezen templomosról és Récháról pedig: «E testvé-

reket összevezetni s őket Saladinnal és Náthánnal a rokonság kötelékével fűzni össze, azon cél, melyre Lessing törekszik. Szegény Lessing csúfosan tévesztette el célját, mert a testvérek a darab legvégén sem Náthán rokonai.

149. l. Herder «nagy buzgalommal hallgatta Kantot és Hamant». Szerző tehát azt hiszi, hogy szegény Hamann egyetemi tanár volt! Igazán saajátszerű! — Herder műveinek Suphan-féle kitünő kiadását persze nem ismeri, sőt Haym remek Herder-biographiáját sem, mert szerinte «legjobb életrajza fiától van: Herder's Lebensbild von Gott. H.», csakhogy nem fia írta meg H. életét, hanem neje; az idézett munka szerzője Emil Herder, és e munka legnagyobb részt leveleket és okiratokat tartalmaz, melyek azonfelül csupán 1771-ig, tehát Herdernek csak 27-ik életévéig terjednek. — Hogy Herder főérdeme a népköltészet fölfedezése és helyes méltatása, arról persze szó sincsen. — A Cidet Herder sz. szerint a «spanyol eredetiből eszközölt francia regény után írta», tehát a spanyol eredeti is *regény* volt? Pedig ismeretes dolog, hogy Herder a spanyol románczoknak prózai francia fordítását dolgozta föl, tehát a francia sem regény. A Cid tartalma különben, a mint sz. ijesztő stílusban elmeséli, nem a románczoknak, hanem a Corneille drámájának a meséje. Ez elbeszélés ijesztő stíljének föltüntetéseire íme néhány mondat: Sancho gyilkosának kitudása miatt «Cid a király előtt (?!) a tisztulás-esküt (furcsa eskü!) sürgeté, melylyel a királyt megbántotta». Ki érti meg ebből, hogy Cid a királytól magától követelte a kérdéses esküt és hogy Alfonzó alattvalójának e merészségét zokon vette? — «Alfonzó a Cid ellen koholt gazterveket csak ostobaságból segíté elő (a mi ép oly alaptalan, mint ostoba állítás); ugyanis a két Carrion gróf elhatározá, hogy lányaik (ó!!) házaassága által kézre kerítik Cid vagyonát». Nem iszonyú stíl ez? Ki értse meg ebből, hogy a grófok nőül vették a Cid leányait?

De mutatóul talán elég lesz ez is. Csak még néhány mondat szerző magyarságának, stíljének és jellemzési képességének föltüntetésére: 219. l. Schubart «nagy szorgalommal neki adta magát a tanulmányozásnak» (!) mire 1786-ban «megtétetett» orgonistának. — 259. l. Gøethét «az egyetemi előadások közül különösen Winkelmann művészettörténete, Lessing Laokonja (Igy!) és Oeser gyűjteményei vonzák». — 318. l. «Iphigeniát a német *szinpad* sok ideig nélkülözöte, mivel az olvasó közönség nem fogta fel teljesen irányzatát (?), hideg maradt Gøethe ezen mesteri alkotása iránt.» — 260. l. «Két főtulajdonság az, mi Gøethe műveiben feltűnik: az egészséges szellemi irány (hát Werther, Stella stb.?) és a szépség költői alkotásaiban». No ez az ijesztően naiv jellemzés száz költő közül ráillik kilenczvenkilenczre; a következő jellemzésről pedig: «képzelve gazdag és mindig alkotó, mély érzelmű s alakítása mindig ügyes»

bizonyára senki a világon nem találná el, hogy Tieckről szól; — Goethe jellemzését különben e szavakkal végzi: hogy az ő boldog öntudata a leghatalmasabb termékenységet hozta létre a legfelségesebb művek megalkotásában». E gallimathias valószínűen fordítva van valahonnan, de becsületére válik szerzőnk tudományának, hogy e gyöngyöt fölfedezte. Egyebütt is többnyire szerencsétlen idézeteket fordít még szerencsétlenebbül magyarra. — Ugyancsak Goethéről azt olvassuk 289. l., hogy őt Hermann és Dorothea (mely «a bölcsesség és erény arany tanításával tölt könyv», 288. l.) megírására úgy látszik Voss Luizája ösztönözte. Ezentúl tehát így kell mondani: kétszer kettő úgy látszik négy. Különbösen az éposz egész tárgyalása oly stílusban van írva, hogy az ember elijed. Az alapjául szolgáló elbeszélésben szereplő ifjúról mondja (288. l.): «Tehát felkérte apját, figyelmeztette arra, hogy milygyakran ösztönözte őt a házasságra, tudatta vele, hogy nézett ő már ki magának menyasszonyt». És alább: «Igaz ugyan, hogy ezen éposz csak a családi és polgári életet tárja elénk, a melynek célja a jólétre törekvés, tehát szűk körű, de a mint a mesét szövi, keresztülviszi, azon igazán humanus eszmét, hogy egy száműzött leányt egy gazdag polgár fia elvesz, ezen humanus eszmének ily ragyogó feldolgozása, egy népies époszban mindenesetre kellemes és becses jelenség». Vajon milyen magyar dolgozattal elégedjünk meg ezentúl az érettségi vizsgálatnál? — Schillernél a 380. l. olvassuk: «Johanna keresi az egyedüliséget»; — 384. l. «a király tevéketlensége»; — «René régi provençei király épen most érkezett követői» stb. — Freiligrathról azt írja, 482. l., hogy «ujabb időben ismét visszatért Németországba». Jó régi könyvből írhatta ezt ki szerzőnk, mert Fr. 1868-ban, tehát épen húsz év előtt tért vissza hazájába, sőt 1876-ban meg is halt, a minek híre azonban úgy látszik három év lefolyása alatt sem jutott el Sárospatakra. Stb. stb.

Szerző az előszóban azzal védekezik, hogy sok forrást nem használhatott, minek oka kétségkívül (!) vidéki elszigeteltségének köszönhető. Nem tudom, mi van ebben köszönni való, de azt tudom, hogy e védekezés teljesen alaptalan, nemcsak azért, mert az irodalom terén nem illik, nem szabad senkinek föllépni, a ki (bármely okból) a tudomány színvonalán nem áll, hanem azért is, és e vád ellen hiába védekezne szerzőnk, mert a fölemlítt számos hiba és tévedés nagy részét hazai irodalmunk segítségével is kikerülhette volna, persze ha ez irodalomról tudomása volna.

Mint hogy a könyvet alapjában eltévesztettnek és ki nem elégtőnek találtam, nem vizsgáltam behatóbban az egyes olvasmányokat. Mégis, ezekre vonatkozólag is legalább két általános megjegyzést kell még tennem.

Először: A ki a német irodalmat Hallertől napjainkig fel akarja

tüntetni, bátran mellőzheti az oly írókat, mint Lichtwer, Gleim, Seume vagy Hauff, mivel ezek, kisebb-nagyobb æsthetikai vagy történeti jelentőségek mellett, az irodalom fejlődésére befolyással nem voltak s egyes irányok képviselői gyanánt sem szerepelhetnek; de nem mellőzheti, ha egészen téves vagy ferde képet nem akar adni, az oly írókat, mint Klinger, Kant, Winckelmann, Arndt, Kleist Henrik, Platen, Grimm J. és V., Geibel, Grün Anasztáz és a modern prózaírókat, kik közül a történetírók és philosophusok a legnagyobb hatással voltak az újkori műveltség és költészet irányaira és termékeire. — És másodsor: A ki történeti és æsthetikai szempontból helyes ítéllettel válogatja meg az olvasmányokat, nem fogja Lessingnek »Damonját« (45. l.) fölvenni, mely a nagy írónak leggyengébb ifjúkori kísérlete a dráma terén, sem Wielandnak »Gespräche im Elysium« cz. dialogusait (128. l.), melyek az ó kornak egészen ferde képét tartalmazzák, sem Schlegelnek fejezetét a német drámáról (436. l.), mely nagybecsű és nagy hatású felolvasásainak legrosszabb, minden tekintetben túlhaladott szakasza; — de más oldalról nem fogja mellőzni Lessing dramaturgiáját, mely a modern æsthetikának egyik alapműve, sem Herder szépészeti vagy történet-bölcsészeti műveit, melyeknek befolyása még ma is érzik, sem Goethe önéletrajzát és Faustját vagy Schiller történeti és philosophiai dolgozatait, melyeknek jelentősége nem szorúl magyarázatra. A több drámából közölt töredékek helyett is ajánlatosabb, hogy az ifjúság legalább *egy* teljes színművet alaposan elolvasson; a drámai töredékek csak annyiban indokoltak, ha a drámai költészet némely törvényének vagy sajátosságának tárgyalása céljából vannak fölvéve.

Kún könyve a középiskola V—VIII. osztályainak van szánva. Nem is tartom szükségesnek, hogy azt a kérdést is fölvessem, megfelel-e ezen könyv az állami főnhatóság alatt álló gymnasiumok és reáliskolák tanterveinek. Mert ha külsőleg meg is felelne ezeknek, ósdisága és elmaradottsága, — a számos tévedést és furcsaságot meg a sok helyt nevetséges vagy botránys magyarságot és stilt számba sem véve, — kizárják a gyakorlati használatból.

Budapest, 1888. január 13.

HEINRICH GUSZTÁV.